

Research Paper

Analysis of Social Determinants of Social Resilience in North Khorasan

Mohammad Vahidi¹, Ehsan Rahmani Khalili^{*2}, Sasan Vadiea³, Zahra Hazrati Somae⁴

1. PhD student in Development Sociology, Department of Sociology, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran
2. Assistant Professor, Department of Sociology, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran
3. Faculty member, Department of Sociology, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran
4. Assistant Professor of Sociology, Department of Social Sciences, Faculty of Social Sciences, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran

ARTICLE INFO

Abstract

PP: 252-276

Use your device to scan and
read the article online

Keywords: *Social Resilience, Economic Capital, Social Capital, Cultural Capital, Proactive Practices, Passive Practices*

Due to the increasing number of different natural hazards, whether at the international level or at the national or provincial level and turning them into different disasters, the study of various aspects of dealing with these disasters is of considerable importance. One of the most important dimensions of this problem is to examine the social resilience of different societies against these disasters and various factors affecting it. Therefore, the main goal of this research is to qualitatively study various social factors affecting social resilience in North Khorasan. In order to collect the required data, semi-structured interviews were used and 15 experts, officials, and academic elites with experience in dealing with natural disasters were purposefully selected and face-to-face and non-face-to-face interviews were conducted. After implementing the interview files into the text, the obtained data were analyzed using thematic analysis method. The findings showed that the main themes obtained for different institutional fields and households indicate a dialectical relationship between structural factors (access to various economic, social and cultural capitals with the mediation of symbolic capital) and agency (active and passive functions resulting from capacities). It can determine the competencies and abilities of activists as social resilience. The results of the research show the emergence of the passive functions of individual, group and organizational actors in dealing with natural disasters due to the transformation of opportunities into threats and monopolization of responsible organizations in dealing with natural disasters in all stages before, during and after the occurrence.

Citation : Vahidi, M., Rahmani Khalili, E., Vadiea, S., Hazrati Somae, Z. (2024). **Analysis of Social Determinants of Social Resilience in North Khorasan.** *Geography (Regional Planning)*, 14(55), 252-276

DOI: 10.22034/jgeoq.2024.466920.4121

* **Corresponding Author:** Ehsan Rahmani Khalili, **Email:** ehsan5171@gmail.com

Copyright © 2024 The Authors. Published by Qeshm Institute. This is an open access article under the CC BY license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Extended Abstract

Introduction

During the past few decades, natural disasters have killed millions of people all over the world, and in terms of economy, they have caused a lot of economic losses in the past decade alone. Data related to natural disasters also show that the number of natural disasters has grown significantly since the mid-1960s and reached its peak in 2005. This process of quantitative and qualitative increase in disasters, along with the rapid growth of the population and also the rapid growth of urbanization, has doubled the amount of exposure as well as the vulnerability of people to disasters. Iran is almost at the top among the countries of the world in terms of damage and vulnerability. During the 20th century, the statistics of human and material damage resulting from accidents have placed Iran among the first five countries in the world in terms of accident proneness and vulnerability. During the past 20 years, Iran has been experiencing a significant increase in the occurrence of man-made climate changes, which itself has caused an increase in the occurrence of risks such as floods, droughts and other risks. A major part of the expenses has been mainly spent on dealing with and incomplete recovery instead of developing resilience against these disasters. In general, on the one hand, considering the various consequences of natural hazards on communities, economy, infrastructure and environment, which mainly in Iran have the potential to become a crisis and calamity; And on the other hand, the ever-increasing spread of these disasters, along with the risks resulting from the expansion of urbanization as well as successive economic shocks, doubles the necessity of minimizing risks and also increasing the capacity of communities to deal with disasters, especially in Iran. In other words, the capacity of individuals, groups and communities to deal with chaos and disorganization caused by various risks and also to have adaptive behaviors towards these risks is called resilience, identifying various factors affecting the capacity of communities to deal with shocks and Different risks are of considerable importance, because the weakness in resilience causes even small-scale risks to turn into a crisis very easily and the society faces massive losses. Therefore, conceptualization, investigation, understanding and understanding

of the components and indicators of resilience in the society as well as the factors and determinants affecting it are prerequisites for practical actions and policies in the field of disaster prevention and countermeasures. North Khorasan province is one of the earthquake-prone regions of the country due to its proximity to the Kepe Dagh fault. During the last 100 years, 299 earthquakes have occurred in this region, of which 28 earthquakes had a magnitude of more than 5 on the Richter scale in this region, of which 7 earthquakes were more than 6 on the Richter scale, and the most severe one was in 1308 with a magnitude of 3.7. On the scale of surface waves, 3200 people lost their lives. This province is considered one of the 10 accident-prone provinces of the country due to the number of different natural events such as earthquakes, floods, landslides and droughts, and this doubles the need to pay attention to resilience against these risks and disasters. Therefore, in this study, the main issue is that according to the urban and rural social context in North Khorasan province and also the type of hazards prevailing there, what are the social determinants of disaster resilience in urban and rural communities?

Methodology

This study was conducted using qualitative methods and used semi-structured interviews to collect the required data. According to the logic of theoretical saturation, the present study was conducted with 15 experts and elites who had experience in facing various risks and natural disasters both within the province and in various disasters in other provinces. The interview file recorded during and after the implementation into the text, reviewed several times and back and forth with thematic analysis technique and Brown and Clark's six-step approach (familiarity with the data, generating initial codes, searching for themes, reviewing themes or themes, defining and naming themes, compiling reports) were converted into detailed data. In this research, for the validation and evaluation of the research data, the criterion of transferability of the inference of Tadali and Takshari (2009) quoted by Mohammadpour (1389: 177) has been used.

Results and Conclusion

At a time when societies are faced with numerous man-made and non-man-made

(natural) risks, the study and investigation of resilience against the shocks resulting from these risks and factors affecting them is of considerable importance. North Khorasan has had many natural hazards and disasters due to its history. Therefore, in this study, based on the lived experience and knowledge of academic experts and responsible organizations, an attempt was made to calculate a pattern of factor relationships affecting social resilience. The two points that were evident in the findings of the research are that: the process of developing resilience in society is not a linear process, on the one hand, and on the other hand, several factors such as households, traditional and modern civil institutions, as well as government institutions and organizations play a decisive role. They do. What is shown in the model of Figure 5 tries to emphasize the dialectical relationship between the actions of human actors

(at the household level, civil institutions, and government organizations) with the limitations and opportunities caused by access to economic, social, and cultural capital. Based on Bourdieu's point of view, it can be concluded that in the field of facing disasters, the performance of actors is determined and differentiated based on the amount and quality of their access to economic, social and cultural capital that is related to their position or symbolic capital. On the other hand, this performance can also affect the social status and symbolic capital and the level of access of activists to resources. In other words, the capacities resulting from access to resources can lead to passive performance to adapt to the conditions and can lead to creative and active performance and finding new solutions and options for prevention, loss reduction, coping and quick recovery.

References

1. Adger, W. N. (2000). Social and ecological resilience: Are they related? *Progress in Human Geography*, 24, 347–364.
2. Aldunce, P., Beilin, R., Handmer, J., Howden, M., (2014). Framing disaster resilience: The implications of the diverse conceptualisations of bouncing back, *Disaster prevention and management*, Vol. 23, No. 3, pp: 252-270.
3. Anbari, Musa (2013) *Sociology of disaster and scientific research on incidents and accidents in Iran*, Tehran, Tehran University Press, second edition. [In Persian]
4. Aslam Saja, A. M., Melissa, T., Ashantha, G., Ziyath, A. M. (2021). A critical review of social resilience properties and pathways in disaster management, *International journal of risk sciences*, 12, pp: 790-804
5. Bodin, P., Wiman, B.L.B., (2004). Resilience and other stability concepts in ecology: notes on their origin, validity and usefulness, the *ESS Bulletin – Vol. 2, No. 2*, pp: 33-43.
6. Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. In Richardson, J.E., editor, *Handbook of theory and research for the sociology of education*. Greenwood Press.
7. Changseng, D., (2012). Resilience perspectives from different disciplines: psychological resilience perspective in Early Discussion and Gap Analysis on Resilience: Building Resilience Amongst Communities in Europe, *emBRACE*. Available at: [file:///C:/Users/NP/Downloads/emBRACE-D1-1_LitReview_040412_Final%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/NP/Downloads/emBRACE-D1-1_LitReview_040412_Final%20(1).pdf)
8. Dadashpour, Hashem; Adeli, Zainab (2014). Measuring resilience capacities in Qazvin City, *Crisis Management*, Volume 4, Number 2: 73-84. [In Persian]
9. Derini, Wali Mohammad; Taban, Mohammad; Namdar Joyimi, Ehsan; Vaiseh, Syed Mehdi; Ahmadizadeh, Ali Reza, (2015). The role of symbolic capital based on the Iranian-Islamic model in the consolidation of the Islamic family with an emphasis on the life of Razavi (case study, citizens of Isfahan city), *Farhang Razavi Quarterly*, No. 15, 7-46. [In Persian]
10. Fakuhi, Naser (2016). Bourdieu and the academic field of social applications of knowledge, first volume and second volume, Tehran, Cultural and Social Studies Research Institute Publications [In Persian]
11. Farzad Behtash, Mohammad Reza; Kaynejad, Mohammad Ali; Pirbabai, Mohammad Taghi; Askari, Ali (2012). Evaluation and analysis of the resilience dimensions and components of Tabriz metropolis, Volume 18, Number 3: 42-33. [In Persian]
12. Fisheries research, 86, 216–227.
13. Hataminejad, Hossein; Pourahmad, Ahmad; Koshlar, Zebaal (2019). Measuring the level of social resilience in the 9th district of Tehran metropolis, housing and village environment, volume 39, number 171: 49-60. [In Persian]

14. Holling, C. S. (1973). Resilience and Stability of Ecological Systems. *Annual Review of Ecology and Systematics*, 4: 1-23.
15. Jafarian, song; Hataminejad, Hossein; Mebhot, Mohammad Reza (2016). Evaluation of social and economic resilience against earthquakes (case example of Bojnord), *Relief and Rescue*, Volume 9, Number 1: 15-26. [In Persian]
16. Keck, M., Saktapolrak, P. (2013). What is social resilience? Lessons learned and ways forward. *Erdkunde*, 67 (1): 5–19. <https://doi.org/10.3112/erdkunde.2013.01.02>.
17. Khalili, S., Harre, M., Morley, Ph. (2018). A temporal social resilience framework of communities to disasters in Australia, *geoenvironmental disasters*, 5, 23: 1-9.
18. Kimhi, Sh., Shamai, M., (2004). Community resilience and the impact of stress: adult response to Israel's withdrawal from Lebanon, *Journal of community psychology*, Vol. 32, No. 4. pp: 439-451.
19. Klein, R. J. T., Nicholls, R. J., & Thomalla, F. (2003). Resilience to natural hazards: How useful is this concept? *Environmental Hazards*, 5, pp: 35–45.
20. Kwok, A. H., Doyle, E. E. H., Becker, J., Johnston, D., Paton, D. (2016). What is social resilience? Perspectives of disaster researchers, emergency management practitioners, and policymakers in New Zealand, *International Journal of Disaster Risk Reduction* 19: 197–211
21. Kwok, A. H., Paton, D., Becker, J., Doyle, E. E. H., Johnston, D. (2018). A bottom-up approach to developing a neighborhood-based resilience measurement framework, *Disaster Prevention and Management: An International Journal*, <https://doi.org/10.1108/DPM-07-2017-0169>
22. Maclean, K., Cuthill, M., Ross, H., (2014). Six attributes of social resilience, *Journal of Environmental Planning and Management* 57(1): 144–156.
23. Maguire, B., & Hagan, P. (2007). Disasters and communities: Understanding social resilience. *The Australian Journal of Emergency Management*, 22(2), 16–20.
24. Marshall, N.A., 2007. Can policy perception influence social resilience to policy change?
25. Matyas, D. & Pelling, M. (2012). *Disaster Vulnerability and Resilience: Theory, Modelling and Prospective in the Government Office of Science, Foresight project 'Reducing Risks of Future Disasters: Priorities for Decision Makers*. Available at: <file:///C:/Users/NP/Downloads/DisasterVulnerabilityandResilienceTheoryModellingandProspective.pdf>
26. Mohammadpour, Ahmed (1389). *Fararosh: Philosophical and practical foundations of the mixed research method in social and behavioral sciences*, Tehran, Sociologists Publications, second edition. [In Persian]
27. Mohiban, Abolfazl; Lotfi, Siddiqa; Jafari, Timur (2017) *Urban Resilience against Earthquake (Case Study of Bojnord City)*, Mazandaran, Haraz Amol Institute of Higher Education Publications. [In Persian]
28. North Khorasan Management and Planning Organization, (2015) *North Khorasan Land Use Plan Study Report (province situation analysis)*, Bojnord. [In Persian]
29. Obrist, B. (2006). *Struggling for health in the city: An anthropological inquiry of health, vulnerability and resilience in Dar es Salaam, Tanzania*. Peter Lang.
30. Obrist, B., Pfeiffer, C., & Henley, R. (2010). Multi-layered social resilience: A new approach in mitigation research. *Progress in Development Studies*, 10, 283–293.
31. Partovi, Parvin; Behzadfar, Mustafa; Shirani, Zahra (2015). Urban design and social resilience: a case study of Jolfa neighborhood of Isfahan, *Journal of Architecture and Urbanism*, Volume 9, Number 17: 116-99. doi: 10.30480/aup.2016.323 [In Persian]
32. Paul Arbon Malinda Steenkamp Victoria Cornell Lynette Cusack Kristine Gebbie , (2016), "Measuring disaster resilience in communities and households", *International Journal of Disaster Resilience in the Built Environment*, Vol. 7 Iss. 2, pp: 201 – 215
33. Piran, Parviz; Asadi, Saida; Dadger, Niko (2016). Investigating the role of social resilience in the success of the reconstruction process (case study: rural communities in Darb Astana and Babapashman after the earthquake of 2015, Silakhor plain, Lorestan province), *Housing and Rural Environment Quarterly*, Volume 36, Number 157: 87-100. [In Persian]
34. Ritzer, George (2014). *Sociological theories in the contemporary era*, translated by Mohsen Salasi, 19th edition, Tehran, Scientific Publications. [In Persian]
35. Salehi, Ismail; Agha Babaei, Mohammad Taghi; Sarmadi, Hajar; Farzad Behtash,

- Mohammad Reza (2018) Investigating the level of environmental resilience using the causality network model, *Environmental Journal*, 37th year, No. 59: 112-99. [In Persian]
36. Seddighi, Hamed; seddighi, sadegh (2020). How much the Iranian government spent on disasters in the last 100 years? A critical policy analysis, *Cost effectiveness and resource allocation*, 18, (46). Doi: <https://doi.org/10.1186/s12962-020-00242-8>
  37. Teddlie, C., Tashakkori, A., (2009). *Foundation of mixed method research: integrating quantitative and qualitative techniques in the social and behavioral sciences*, first edition, London: Sage Publication.
  38. Telly, AL Karen, (2012) *Vulnerability of urban areas to natural disasters in developing countries*, translated by Vahid Asgari, *Social Welfare Quarterly*, 3(11): 97-49. [In Persian]
  39. Timmerman, P. (1981). *Vulnerability, resilience and the collapse of society*. Toronto: Institute of Environmental Studies.
  40. Torry, W.I. (1979). *Intelligence, Resilience and Change in Complex Social Systems: Famine Administration in India*. *Mass Emergencies* 2: 71-85.
  41. UNDRR Centre for Research on the Epidemiology of Disasters (2023). *Disasters in Numbers 2022*. Available at: [file:///C:/Users/NP/Downloads/2022_EMDA_T_report%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/NP/Downloads/2022_EMDA_T_report%20(2).pdf)
  42. United Nations Office for Disaster Risk Reduction [UNISDR]. (2017). *UNISDR strategic framework 2016-2021*. Available at: https://www.preventionweb.net/files/51557_strategicframework.pdf
  43. Village, Mojtabi; Ebrahimzadeh, Isa; Eastgoldi, Mustafa (2017). Evaluation of urban social resilience in the case study of Zahedan city, *research and urban planning*, volume 9, number 32: 1-14. [In Persian]
  44. *World Disasters Report (2022)*. Trust, Equity and Local Action Lessons from the COVID-19 pandemic to avert the next global crisis. Available at: file:///C:/Users/NP/Downloads/2022_IFRC-WDR_EN.pdf
  45. Yaqoubi Choubari, Ali; Hamidi says, John, Heshmat Allah; Islamic, Nasreen (1400). The experience of intimacy in a quarantine situation (a case study of families in Gilan province), *Iranian Journal of Social Studies*, Volume 15, Number 3: 101-125. [In Persian]

انجمن ژئوپلیتیک ایران

فصلنامه جغرافیا (برنامه‌ریزی منطقه‌ای)

دوره ۱۴، شماره ۵۵، تابستان ۱۴۰۳

شاپا چاپی: ۶۴۶۲-۲۲۲۸ شاپا الکترونیکی: ۲۱۱۲-۲۷۸۳

Journal Homepage: <https://www.jgeoqeshm.ir/>

مقاله پژوهشی

واکاوی تعیین‌کننده‌های اجتماعی تاب‌آوری اجتماعی در خراسان شمالی

محمد وحیدی - دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی توسعه، گروه جامعه‌شناسی، واحد تهران مرکز، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

احسان رحمانی خلیلی* - استادیار گروه جامعه‌شناسی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

ساسان ودیعه - استادیار گروه جامعه‌شناسی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

زهرا حضرتی صومعه - استادیار گروه جامعه‌شناسی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

چکیده	اطلاعات مقاله
<p>بواسطه افزایش روز افزون مخاطرات مختلف طبیعی، چه در سطح بین‌المللی و چه در سطح ملی یا استانی و تبدیل آنها به بلایای مختلف، مطالعه جنبه‌های گوناگون مقابله با این بلایا از اهمیت قابل ملاحظه‌ای برخوردار است. یکی از مهمترین ابعاد این مساله بررسی تاب‌آوری اجتماعی جوامع مختلف در برابر این بلایا و عوامل مختلف تاثیرگذار بر آن می‌باشد. لذا هدف اصلی این پژوهش، مطالعه کیفی عوامل مختلف اجتماعی تاثیرگذار بر تاب‌آوری اجتماعی در خراسان شمالی می‌باشد. جهت گردآوری داده‌های مورد نیاز از مصاحبه‌های نیمه ساخت یافته استفاده شده و ۱۵ نفر از کارشناسان و مسئولان، و نخبگان دانشگاهی با تجربه مواجهه با بلایای طبیعی بصورت هدفمند انتخاب و مصاحبه حضوری و غیر حضوری انجام گردید. پس از پیاده‌سازی فایل‌های مصاحبه به متن داده‌های بدست آمده با استفاده از روش تحلیل مضمون مورد بررسی قرار گرفتند. یافته‌ها نشان دادند که مضامین اصلی بدست آمده برای میدانهای مختلف نهادی و خانوارها بیانگر رابطه دیالکتیکی بین عوامل ساختاری (دسترسی به سرمایه‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی با میانجی‌گری سرمایه نمادین) و عاملیتی (عملکردهای فعال و انفعالی ناشی از ظرفیتها) می‌تواند شایستگی‌ها و توانایی‌های کنشگران را به عنوان تاب‌آوری اجتماعی تعیین کند. نتایج تحقیق بیانگر بروز و ظهور عملکردهای انفعالی کنشگران فردی، گروهی و سازمانی در مقابله با بلایای طبیعی به خاطر دگرگونی فرصتها به تهدیدها و انحصارطلبی سازمانهای مسئول در مقابله با بلایای طبیعی در تمام مراحل قبل، حین و بعد از وقوع می‌باشد.</p>	<p>شماره صفحات: ۲۷۶-۲۵۲</p> <p>از دستگاه خود برای اسکن و خواندن مقاله به صورت آنلاین استفاده کنید</p> <p>واژه‌های کلیدی: تاب‌آوری اجتماعی، سرمایه اقتصادی، سرمایه فرهنگی، عملکردهای فعالانه، عملکردهای انفعالی</p>

استناد: وحیدی، محمد؛ رحمانی خلیلی، احسان؛ ودیعه، ساسان؛ حضرتی صومعه، زهرا (۱۴۰۳). واکاوی تعیین‌کننده‌های اجتماعی تاب‌آوری

اجتماعی در خراسان شمالی. فصلنامه جغرافیا (برنامه‌ریزی منطقه‌ای)، ۱۴(۵۵). صص: ۲۷۶-۲۵۲

DOI: 10.22034/jgeoq.2024.466920.4121

* نویسنده مسئول: احسان رحمانی خلیلی، پست الکترونیکی: ehsan5171@gmail.com

مقدمه

طی چند دهه گذشته بلایای طبیعی جان میلیونها نفر را در سراسر دنیا گرفته و از نظر اقتصادی نیز تنها در طول یک دهه گذشته حدود ۱/۵ تریلیون دلار تلفات اقتصادی به بار آورده است که میانگین سالیانه این تلفات در حال حاضر بین ۲۵۰ تا ۳۰۰ میلیارد دلار می باشد (چارچوب استراتژیک سازمان ملل برای کاهش بلایای طبیعی^۱، ۲۰۱۶-۲۰۲۱: ۴). منابع مختلف داده های مربوط به بلایای طبیعی (ourworldindata.org; emdat.be; UNISDR.org; cred.be) نیز نشان می دهند که طی دهه های گذشته بویژه از نیمه دهه ۱۹۶۰ به بعد هم تعداد بلایای طبیعی رشد قابل ملاحظه ای داشته و هم شدت و اثرات آن افزایش یافته و در سال ۲۰۰۵ به نقطه اوج خود رسیده است. این روند افزایش کمی و کیفی بلایا در کنار رشد سریع جمعیت و همچنین رشد سریع شهرگرایی هم میزان مواجهه و همچنین میزان آسیب پذیری افراد در برابر بلایا رو دو چندان کرده است.

تنها طی چند سال گذشته که کل دنیا درگیر ویروس کرونا بود ۶,۸۷۳,۴۷۷ نفر در سراسر دنیا جان خود را از دست دادند که از بین آنها حدود ۱۴۵,۰۰۰ نفر در ایران جان خود را به خاطر این ویروس از دست دادند (<https://covid19.who.int>). شایان ذکر است که این بالای همه گیر غیر از تلفات جانی، پیامدهای اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی متعددی نیز داشته است که جوامع مختلف همچنان با آن درگیر هستند. بطوریکه تنها تلفات اقتصادی آن بصورت بین المللی حدود ۱۳.۸ تریلیون دلار آمریکا بوده است (گزارش جهانی بلایا، ۲۰۲۲: ۳). علاوه بر شدت پیامدهای بلایای طبیعی، از نظر کمی نیز تعداد بلایای طبیعی رخ داده طی دو دهه اخیر روند صعودی داشته است (بلایا از نظر تعداد^۲، ۲۰۲۲: ۴).

ایران در میان کشورهای جهان از حیث آسیب دیدگی و آسیب پذیری تقریباً در راس قرار دارد. در طول سده بیستم آمارهای خسارت انسانی و مادی حاصل از حوادث، ایران را در شمار پنج کشور اول جهان از حیث حادثه خیزی و آسیب پذیری قرار داده است (عنبری، ۱۳۹۳: ۲۱۲). طی ۲۰ سال گذشته کشور ایران در حال تجربه رشد قابل ملاحظه ای از وقوع تغییرات اقلیمی انسان ساخت بوده که خود این مساله باعث رشد وقوع مخاطراتی مثل سیل، خشکسالی و سایر مخاطرات بوده است. در حال حاضر حدود ۷۷ درصد مراکز شهری کشور در مناطق زلزله خیز واقع شده و از طرف دیگر حدود ۳۶ درصد مراکز شهری نیز در خطر مواجهه با سیل هستند. در طول ۱۰۰ سال گذشته تنها از نظر اقتصادی بلایای طبیعی رخ داده حدود ۲۹ میلیارد دلار برای دولتهای راس کار در ایران هزینه در بر داشته است (صدیقی و صدیقی، ۲۰۲۰: ۴). بخش عمده ای از این هزینه ها و سایر اقدامات صورت گرفته عمدتاً به جای اینکه در زمینه رشد تاب آوری در برابر این فجایع باشد بیشتر صرف مقابله و بازیابی ناقص آن شده است.

در مجموع از یکسو با توجه به تبعات و پیامدهای مختلف مخاطرات طبیعی بر روی اجتماعات (تلفات جانی و مصدومیتها و از هم پاشیدن نظم اجتماعی و دگرگونی ارزشها)، اقتصاد (معیشت گروههای مختلف)، زیرساختها و محیط زیست که عمدتاً مخصوصاً در ایران پتانسیل تبدیل شدن به یک بحران و بلا را دارند، از سوی دیگر گسترش روز افزون این بلایا در کنار ریسکهای حاصل از گسترش شهرنشینی و همچنین شوکهای اقتصادی متوالی، ضرورت به حداقل رساندن ریسکها و همچنین افزایش ظرفیت اجتماعات در مقابله با بلایا را مخصوصاً در کشور ایران دو چندان می کند. به عبارت دیگر، ظرفیت افراد و گروهها و اجتماعات در مقابله با آشفتگی ها و بی سازمانی های ناشی از مخاطرات مختلف و همچنین داشتن رفتارهای سازگارانه نسبت به این مخاطرات اصطلاحاً تاب آوری نامیده می شود. بنابراین شناسایی عوامل مختلف تاثیرگذار بر ظرفیت اجتماعات در مقابله با شوکها و مخاطرات مختلف از اهمیت قابل ملاحظه ای برخوردار است، چونکه ضعف در تاب آوری باعث می شود تا حتی مخاطرات در مقیاس کوچک نیز خیلی راحت تبدیل به یک بحران شوند و جامعه مواجه با تلفات گسترده ای گردد.

1 - UNDRR Strategic Framework 2016-2021

2 - World Disaster Report 2022

3 - Disasters in Numbers 2022 (EM-DAT-2002)

همچنین رشد جمعیت، گسترش مهاجرت‌های روستا به شهر در نتیجه تغییرات اقلیمی و توسعه سریع سکونتگاه‌های غیر رسمی در حاشیه شهرها (ادگر^۱، ۲۰۰۰؛ ۳۵۵-۳۵۶)، سر ریز جمعیتی مناطق آپارتمان نشینی، گسترش محله‌های فقیرنشین نیز میزان آسیب پذیری در برابر بلایا را افزایش داده و سطح تاب‌آوری اجتماعات حاشیه‌ای را کاهش می‌دهد (تلی، ۱۳۸۲؛ محبان و همکاران، ۱۳۹۷: ۴). در اصل یکی از اهداف ایجاد و رشد تاب‌آوری در اجتماعات مختلف می‌تواند پیشگیری^۲ (در صورت امکان)، در غیر اینصورت کاهش تلفات و پیامدهای منفی^۳، مقابله و پاسخ^۴ بهتر و همچنین بازیابی^۵ بهتر پس از وقوع مخاطرات می‌باشد. از این رو مفهوم سازی، بررسی، درک و فهم مولفه‌ها و معرف‌های تاب‌آوری در اجتماع و همچنین عوامل و تعیین‌کننده‌های تاثیرگذار بر آن پیش شرط اقدامات عملی و سیاست‌گذاری در زمینه پیشگیری و مقابله با بلایا می‌باشد. آنچه که در درک هر چه بهتر تاب‌آوری در یک بافت اجتماعی کمک می‌کند فهم مناسب عوامل تاثیرگذار بر آن در بافتهای مختلف اجتماعی و فرهنگی می‌باشد.

استان خراسان شمالی بدلیل همجواری با گسل کپه داغ از نواحی زلزله خیز کشور است. طی ۱۰۰ سال گذشته ۲۹۹ زمین لرزه در این منطقه رخ داده است که از بین آن ۲۸ زمین لرزه دارای بزرگی بیش از ۵ ریشتر در این منطقه بوده که ۷ زمین لرزه بیش از ۶ ریشتر بوده و شدیدترین آن در سال ۱۳۰۸ به بزرگی ۷/۳ در مقیاس امواج سطحی با ۳۲۰۰ نفر تلفات انسانی رخ داده است (گزارش آمایش سرزمین استان خراسان شمالی، ۱۳۹۵: ۹۲). البته شایان ذکر است که این استان به خاطر تعدد رخدادهای طبیعی مختلف مثل زلزله، سیل، رانش زمین و خشکسالی جزو ۱۰ استان حادثه خیز کشور محسوب می‌شود و این امر ضرورت توجه به تاب‌آوری در برابر این مخاطرات و بلایا را دوچندان می‌کند.

لذا در این مطالعه، مساله اصلی این است که با توجه به بافت اجتماعی شهری و روستایی در استان خراسان شمالی و همچنین نوع مخاطرات غالب در آن تعیین‌کننده‌های اجتماعی تاب‌آوری در برابر بلایا در اجتماعات شهری و روستایی کدامند؟

مبانی نظری

خاستگاه مفهومی و پیشینه تجربی تاب‌آوری اجتماعی

به لحاظ مفهومی از آنجایی که تفسیرهای متفاوتی از تاب‌آوری در رشته‌ها و حوزه‌های مطالعاتی مختلفی وجود داشته ریشه‌های متفاوتی نیز برای آن در این رشته‌ها ذکر شده و بر اساس آن مفهوم سازی‌ها و تعاریف متعددی ارائه شده است. واژه تاب‌آوری نشأت گرفته از واژه لاتین رزلیو^۶ به معنای به حال نخست برگشتن می‌باشد (کلین^۷ و همکاران، ۲۰۰۳: ۳۵). بودین و ویمن^۸ (۲۰۰۴) هم معتقدند که تاب‌آوری از تفکر باستانی نشأت گرفته است ولی در حوزه علوم تجربی ابتدا در رشته ریاضی و فیزیک توسعه پیدا کرده است. در فیزیک این مفهوم به قابلیت بازگشت پذیری یک ماده به حالت اولیه پس از خمیدگی یا کشش اطلاق می‌گردد.

در پزشکی تاب‌آوری به توانایی بدن برای بازیابی و ترمیم اندازه و شکل اندام آسیب دیده اطلاق می‌شود. در بین رشته‌های علوم انسانی مختلف این واژه ابتدا در روانشناسی مورد استفاده قرار گرفت.

در رشته روانشناسی و روانکاوی تاب‌آوری با کارهای گارمزی^۹، ورنر^{۱۰} در دهه ۱۹۴۰ مطرح شد و بعداً در دهه ۱۹۷۰ با کارهایی که ورنر در زمینه تاب‌آوری در رشد کودکان انجام داد اعتبار قابل ملاحظه‌ای کسب کرد (الدونس و همکاران^{۱۱}، ۲۰۱۴: ۲۵۵؛ ماتیس و پلینگ، ۲۰۱۲: ۱۰). تاب‌آوری در حوزه روانشناسی به فرایند غلبه بر اثرات منفی یا قابلیت مواجهه موفق

1 Adger

2 Prevention

3 Mitigation

4 Response

5 Recovery

6 Resilio

7 Klein

8 Bodin and Wiman

9 Garmezy

10 Werner

11 Paulina Aldunce

با تجربیات آزار دهنده و استرس زا اشاره دارد، همچنین به پرهیز از مسیرهای منفی ریسک آور اشاره دارد (چانگ سنگ^۱، ۲۰۱۲: ۱۰).

در حوزه مهندسی و تاب آوری در مهندسی که توجه اصلی به مفهوم بازگشت به عقب می باشد اولین بار لودویگ و همکارانش در سال ۱۹۹۷ و همچنین پیم در سال ۱۹۹۹ از این مفهوم در مهندسی استفاده کردند. در حوزه تاب آوری در برابر بلایا اولین بار محققینی مثل تورری^۲ (۱۹۷۹) و تیمرمن^۳ (۱۹۸۱) از واژه تاب آوری استفاده کردند. در این حوزه تاب آوری بر خلاف آسیب پذیری در نظر گرفته می شد و از نظرها آنها شهرهای آسیب پذیر به عنوان شهرهای فاقد تاب آوری محسوب می شدند.

در حوزه اکولوژی اولین بار هولینگ^۴ در مقاله ای که در سال ۱۹۷۳ چاپ کرد در مورد تفکر تاب آورانه صحبت کرد. از نظر وی یکی از عناصر اصلی مفهوم سازی تاب آوری اکولوژیکی توجه به مفهوم و کارکرد سیستم می باشد. از نظر وی اساسا مفهوم تاب آوری به توانایی یک سیستم در جذب آشفتگی ها و پایداری یا مقاومت در برابر شوکهای خارجی می باشد بطوری که این سیستم بتواند در چنین شرایطی از طریق قابلیت‌های خودسازماندهی، یادگیری، تجدید و تداوم رشد کند و از سیستم محافظت کند (هولینگ، ۱۹۷۳).

پس از آن ادگر^۵ (۲۰۰۰) سعی کرد تا با طرح مفهوم اکولوژی انسانی به جنبه های اجتماعی تاب آوری بپردازد و مفهوم تاب آوری اجتماعی را مطرح کرد. از نظر وی تاب آوری اجتماعی به توانایی اجتماعات در تحمل شوکهای اجتماعی بلایا یا رویدادهای مرتبط با بلایا اشاره دارد (ادگر، ۲۰۰۰). وی در تعریف تاب آوری اجتماعی به نقش نهادها و وابستگی به منابع محیطی تمرکز دارد و معتقد است که وجود یا ضعف تاب آوری به میزان طرد اجتماعی، حاشیه نشینی و سرمایه اجتماعی یک اجتماع ارتباط دارد (همان، ۲۰۰۰: ۳۵۲). مفهوم نهادها هم به ساختارهای رسمی مثل حکمرانی و قوانین اشاره دارد و هم به ساختارهای غیر رسمی مثل شیوه های رفتارهای اجتماعی. از سوی دیگر وابستگی به منابع نیز به نظم اجتماعی، معیشت و پایداری منابع تولید و اقتصاد محلی اشاره دارد. از نظر ادگر پیامد وضعیت وابستگی در وضعیت پایداری درآمد، پایداری اجتماعی، و میزان مهاجرت مشهود می باشد (همان، ۲۰۰۰: ۳۵۲).

از نظر مگوایر و هاگان^۶، تاب آوری اجتماعی به عنوان شرایطی در نظر گرفته می شود که دربرگیرنده جنبه هایی است که بر نحوه پاسخگویی و واکنش مردم در برابر بلایا تاثیر می گذارد. این جنبه ها عبارتند از مقاومت، بازیابی، و خلاقیت. اجتماعی که از تاب آوری بالایی برخوردار است در هر سه جنبه ظرفیت بالایی دارد. مقاومت با تلاش یک اجتماع در جهت مقاومت در برابر یک بلا و پیامدهایش ارتباط دارد. به عبارت دیگر، مقاومت به قابلیت یک اجتماع در جذب آشفتگی اشاره دارد. بازیابی نیز با قابلیت یک اجتماع در پشت سر گذاشتن یک بلا مرتبط می باشد و به مدت زمانی اشاره دارد که یک اجتماع میتواند بعد از یک خرابی بازیابی کند. بنابراین بازیابی روی سرعت و قابلیت یک جامعه در بازیابی از عوامل خطر و بحران اشاره دارد. خلاقیت نیز به شرایطی اشاره دارد که در آن اجتماع مورد نظر بتواند با یادگیری از تجربیات بلایای گذشته بازیابی بهینه تری داشته باشد و به سطح عملکرد بالاتری نسبت به قبل از وقوع بلا برسد. خلاقیت می تواند حتی با استفاده از تجربیات بلایا باعث آمادگی بهتر در برابر بلایای آتی نیز گردد. در نهایت خلاقیت به قابلیت یک نظام اجتماعی در حفظ یک فرایند پایدار خلق و بازآفرینی تمرکز دارد تا جامعه بتواند به یک سطح عملکردی بالاتر نسبت به قبل از بحران برسد (کیمهی و شامای، ۲۰۰۴: ۴۴۱؛ مگوایر و هاگان، ۲۰۰۷: ۱۷).

پس از آن کک و ساکداپولراک^۷ در سال ۲۰۱۳ بطور گسترده تری در مورد تاب آوری اجتماعی بحث کردند. آنها تاب آوری را در قابلیت‌ها و ظرفیتهای افراد، سازمانها و اجتماعات در تحمل، جذب، و سازگاری با انواع مختلف تهدیدهای اجتماعی و محیطی

1 Denis Chang Seng

2 W.I. Torry

3 P. Timmerman

4 C.S. Holling

5 W. Neil Adger

6 Maguire and Hagan

7 Markus Keck and Patrick Sakdapolrak

می‌دانند (کک و ساکداپولراک، ۲۰۱۳: ۸). از نظر آنها تاب‌آوری سه ظرفیت اصلی را شامل می‌شود که عبارتند از: ظرفیتهای مقابله، ظرفیتهای سازگاری و تطبیق، و ظرفیتهای دگرگونی.

با توجه به خاستگاه مفهومی و مفهوم سازی‌های مختلف ارائه شده برای تاب‌آوری و پس از آن تاب‌آوری اجتماعی مطالعات تجربی و پژوهشی نیز در دنیا انجام شده که در ادامه به آنها اشاره خواهد شد.

فرزاد بهتاش و همکارانشان (۱۳۹۲) در پژوهشی با عنوان ارزیابی و تحلیل ابعاد و مولفه‌های تاب‌آوری کلان‌شهر تبریز به این نتیجه رسیده‌اند که در برابر با مخاطرات طبیعی به خصوص خشکسالی نگاهی که تا کنون بوده بیشتر نگاه مقابله‌ای و کاهش مخاطرات بوده که در اینجا مفهوم تاب‌آوری مفهوم جدیدی بوده و ناشناخته مانده است. در این مطالعه در ابتدا ابعاد و مولفه‌های مطرح در تاب‌آوری مشخص شد، سپس میزان تاب‌آوری کلان‌شهر تبریز در ابعاد و مولفه‌های مشخص شده سنجیده که مشخص شد میزان تاب‌آوری شهر تبریز ۲/۲۳ (پایین‌تر از حد مطلوب ۳) می‌باشد که نمایان است در مجموع خبرگان بر این اعتقادند که تبریز از لحاظ تاب‌آوری وضعیت مطلوبی ندارد با این حال بعد اجتماعی و فرهنگی بالاترین میزان تاب‌آوری را در شهر تبریز دارا بوده است.

داداش‌پور و عادل (۱۳۹۲) در مقاله خود با عنوان، سنجش ظرفیت‌های تاب‌آوری در مجموعه شهری قزوین به این نتیجه رسیدند که در بین ابعاد مختلف تاب‌آوری، از بعد تاب‌آوری اجتماعی مساحت مراکز کسب و کار بزرگ مقیاس از بعد تاب‌آوری اقتصادی و شاخص عملکرد نهادی از بعد تاب‌آوری نهادی وضعیت نامناسب‌تری دارند و باید در اولویت برنامه‌ریزی قرار گیرند. پرتوی و همکارانشان (۱۳۹۵) در تحقیقی با عنوان طراحی شهری و تاب‌آوری اجتماعی بررسی موردی: محله جلفا اصفهان، دریافتند که توجه به مؤلفه‌هایی چون ارتقای کیفی محیط، هویت، انعطاف‌پذیری، همه‌شمولی، فضاهای آموزش‌دهنده و تعاملات اجتماعی در طراحی محلات، سبب ارتقای تاب‌آوری اجتماعی می‌گردد.

پیران و همکارانشان (۱۳۹۶) در مقاله‌ای با عنوان بررسی نقش تاب‌آوری اجتماعی در موفقیت فرایند بازسازی مطالعه موردی: جوامع روستایی درب آستانه و باباشمان پس از زلزله سال ۱۳۸۵ دشت سیالخور، استان لرستان به این نتیجه رسیده‌اند که در بخش ارزیابی میزان تاب‌آوری اجتماعی دو روستا، تاب‌آوری اجتماعی هر دو در مجموع زیاد و عدد نهایی تاب‌آوریشان نزدیک به هم ارزیابی گردیده است.

جعفریان و همکارانشان (۱۳۹۶) در پژوهشی تاب‌آوری اجتماعی و اقتصادی در برابر زلزله در شهر بجنورد را مورد ارزیابی قرار دادند. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد شهر بجنورد با وجود ۳ منطقه موجود، میانگین تاب‌آوری اجتماعی در مناطق ۱، ۲ و مهر به ترتیب ۰۳/۸۹ درصد، ۰۴/۸۷ درصد، ۵۳/۸۶ درصد و در کل شهر ۶۷/۸۷ درصد می‌باشد. همچنین میانگین تاب‌آوری اقتصادی در مناطق ۱، ۲ و مهر به ترتیب مساوی است با ۳۱/۴۹ درصد، ۶۹/۴۷ درصد، ۵۹/۳۹ درصد و در کل شهر ۵۰/۴۵ درصد می‌باشد.

روستا و همکارانشان (۱۳۹۷) در پژوهشی میزان تاب‌آوری اجتماعی شهری شهر زاهدان را مورد ارزیابی قرار دادند. شاخص‌های فضای ذهنی شامل: سرمایه اجتماعی (اعتماد عمومی، اعتماد نهادی، مشارکت رسمی، مشارکت غیر رسمی و آگاهی و تعلق مکانی) می‌باشد. بر اساس یافته‌های پژوهش: میانگین کلی شاخص‌های سرمایه اجتماعی (۲۴/۲) و تعلق مکانی (۰۹/۲) در تمامی مناطق پایین‌تر از حد متوسط (۳) و دارای وضعیت نامطلوبی بوده و وضعیت هر یک از این شاخص‌ها در بین مناطق شهر با یکدیگر یکسان نیست. همچنین مناطق یک، پنج و دو دارای وضعیت مطلوب‌تری نسبت به مناطق سه و چهار شهر زاهدان به لحاظ شاخص‌های سرمایه اجتماعی و تعلق مکانی هستند.

حاتمی‌نژاد و همکاران (۱۳۹۹) در مطالعه‌ای میزان تاب‌آوری اجتماعی در منطقه ۹ کلان‌شهر تهران را مورد سنجش و ارزیابی قرار دادند. برای دستیابی به اهداف تحقیق، مدل مفهومی که شامل ۵ مولفه (سرمایه اجتماعی، ارزش‌های اجتماعی، ساختار اجتماعی، برابری و تنوع اجتماعی و باورها و فرهنگ اجتماعی) به عنوان مولفه‌های تاب‌آوری اجتماعی شناسایی شده نشانگر تبیین‌کننده این مولفه‌ها از متون نظری و تجربی مرتبط استخراج شده و با تکمیل پرسشنامه‌هایی بین خانوارهای ساکن در محله‌های منطقه ۹، مدل مفهومی فوق‌را مورد آزمون قرار گرفته است. نتایج بدست آمده نشان می‌دهد که تفاوت معنی‌داری بین محلات این منطقه از نظر تاب‌آوری اجتماعی وجود ندارد؛ تاب‌آوری اجتماعی در منطقه ۹ و محله‌های آن

پایین تر از متوسط بوده و در مولفه های برابری و تنوع اجتماعی؛ و باورها و فرهنگ اجتماعی منطقه ۹ و محله های آن وضعیت نامطلوبی دارند.

ادگر (۲۰۰۰) در پژوهشی با عنوان تاب آوری اجتماعی و اکولوژیکی، آیا آنها باهم مرتبط هستند؟ که در مناطق استوایی ویتنام انجام شد سعی می کند تا به بررسی تاب آوری اجتماعی و اکولوژیکی در اجتماعاتی که معیشت آنها به منابع طبیعی وابسته است بپردازد. یافته های تحقیق نشان می دهند که مولفه های تاثیرگذار بر تاب آوری اجتماعی عبارتند از تغییرات نهادی و ساختار اقتصادی (رشد اقتصادی پایدار و کیفیت توزیع درآمد و پایداری معیشت)، و تغییرات جمعیتی ناشی از تحرک اجتماعی و مهاجرت می باشند. نتایج تحقیق نشان می دهند که خصوصی سازی کشاورزی از طریق تضعیف و دست کم گرفتن دارایی های مشترک باعث تضعیف تاب آوری اجتماعی در سطوح محلی می گردند. همچنین افزایش تاب آوری در سیستمهای طبیعی می تواند ظرفیت مقابله با تغییرات گسترده، نوآوری و یادگیری اجتماعی را در نهادهای اجتماعی فراهم آورد.

کیمهی و همکارانشان (۲۰۰۴) در مطالعه ای با عنوان تاب آوری اجتماعی و تاثیر استرس در پاسخ به خروج نیروهای اسرائیلی از لبنان، به بررسی رابطه بین تاب آوری اجتماعی ادراک شده و تاثیر استرس و رضایت از زندگی پرداختند. در این مطالعه مشارکت کنندگان در چهار گروه تقسیم شدند که سه گروه از آنها افرادی بودند که در شهرهای مرزی بین لبنان و اسرائیل زندگی می کردند و در خطر جنگ ترور بودند و یک گروه نیز به عنوان گروه کنترل از افرادی انتخاب شدند که در نقاط مرکزی اسرائیل زندگی می کردند و مواجه تهدید جنگ نبودند. نتایج تحقیق نشان دادند که سطح تهدید تاثیر معنی داری روی تاب آوری اجتماعی دارد، یعنی زندگی در وضعیتهایی که در طول زمان برخوردار از سطح بالایی از تهدید است منجر به سطح پایین تاب آوری اجتماعی می گردد. بعلاوه تاب آوری اجتماع نقش میانجی نسبی را بین سطح تهدید و تاثیر استرس و رضایت از زندگی بازی می کند. همچنین نتایج نشان داد که تاب آوری اجتماعی ادراک شده به عنوان منبع فردی برای مقابله با تهدیدات حاصل از جنگ و ترور نقش مهمی ایفا می کند.

مارشال و همکارانشان (۲۰۰۷) در مطالعه ای با عنوان " چگونه وابستگی به منابع می تواند بر تاب آوری اجتماعی در یک صنعت منابع اولیه تاثیر بگذارد" تلاش می کنند تا به روش کمی و کیفی هم وابستگی به منابع را بسنجند و هم اینکه ببینند این وابستگی به منابع چگونه روی تاب آوری اجتماعی افرادی که در صنعت ماهی گیری در کوئینزلند استرالیا کار می کنند تاثیر می گذارد. در این مطالعه برای سنجش و عملیاتی کردن وابستگی به منابع از معرفهای زیر استفاده گردید: دلبستگی شغلی، دلبستگی نسبت به مکان، قابلیت استخدام، نگرش خانواده نسبت به تغییر شرایط، اندازه و بعد کسب و کار، رویکرد کسب و کار، شرایط مالی، سطح تخصص، زمان صرف شده برای برداشت محصول، علاقه و آگاهی نسبت به محیط زیست. نتایج نشان داد که دلبستگی شغلی و قابلیت استخدام مثل رویکرد شغلی و اندازه کسب و کار اثرات مهمی بر روی تاب آوری اجتماعی دارند. همچنین نتایج می توانند برای شناسایی آسیب پذیری نسبت به تغییر نهادی و هدایت فرایندهای توسعه سیاست گذاری مورد استفاده قرار گیرند.

اوبریست و همکارانشان (۲۰۱۰) در مطالعه ای با عنوان " تاب آوری اجتماعی چند سطحی: رویکردی جدید در پژوهشهای مربوط به کاهش پیامدهای بلایا" معتقد است که در مطالعات توسعه پایدار تمرکز اصلی بر ریسک و آسیب پذیری می باشد. در این مطالعه پس از مرور رویکردهای موجود تلاش می شود تا توجه را از آسیب پذیری به تاب آوری تغییر دهند. آنها در نتیجه یک چارچوب نظری چند سطحی (در سطح خانوار، میانی و ملی) برای تاب آوری اجتماعی ارائه می کنند. در این مدل آنها معتقدند که دسترسی به منابع مختلف مادی و غیر مادی کمک می کند تا ظرفیتهایی را در عملیتهای انسانی ایجاد می کند و این ظرفیتهای همراه سرمایه های نمادین شایستگی های را برای مقابله با تهدیدات و بلایا فراهم می آورند. البته این شایستگی ها در میدانهای مختلف می تواند بطور نابرابری عمل کند.

کک و ساکداپولراک (۲۰۱۳) در مطالعه ای مروری با عنوان "تاب آوری اجتماعی چیست؟ درسهای آموخته شده و راههای پیش رو" سعی می کنند تا ابتدا به مفهوم سازی تاب آوری اجتماعی بپردازند و آن را حاوی سه مولفه ظرفیت مقابله، ظرفیت

انطباقی و ظرفیت دگرگونی می‌دانند. از سوی دیگر مهمترین عوامل اجتماعی تاثیرگذار بر میزان تاب‌آوری اجتماعی را نیز: ۱- روابط اجتماعی و ساختار شبکه‌ای، ۲- نهادها و روابط قدرت، ۳- دانش و گفت‌وگوهای حاکم برشمرند.

مک لین و همکارانشان (۲۰۱۴) مقاله‌ای با عنوان شش ویژگی تاب‌آوری اجتماعی چاپ کردند که در اصل خروجی ۶ مطالعه موردی عمیق بود که توسط یک تیم پژوهشی بین‌رشته‌ای هدایت شده بود. داده‌های اولیه مورد نیاز این مجموعه مطالعات موردی از طریق ۷۱ مصاحبه نیمه ساخت یافته با ذینفعان متعددی از سازمانهای دولتی، خصوصی، و سمن‌ها بدست آمد. نتایج مطالعات موردی نشان‌دهنده ۶ خصوصیت تاب‌آوری اجتماعی می‌باشد که عبارتند از: ۱- دانش، مهارتها و یادگیری ۲- شبکه‌های اجتماعی ۳- ارتباطات متقابل افراد و محیط زندگی ۴- زیرساختهای اجتماعی ۵- اقتصاد نوآور و متنوع و ۶- حکمرانی مشارکتی.

کووک و همکارانشان (۲۰۱۶) در مطالعه‌ای با عنوان "تاب‌آوری اجتماعی چیست؟ دیدگاه‌های پژوهشگران بلایا، متخصصان مدیریت اورژانس و سیاست‌گذاران در نیوزیلند" به بررسی اهمیت تاب‌آوری اجتماعی و عوامل تاثیرگذار بر آن و چگونگی تاثیرگذاری آن بر آمادگی جامعه، واکنش در برابر بلایا و بازیابی پس از وقوع بلایا کمک می‌کند. بدین منظور، آنها برای گردآوری داده‌های مورد نظر با پژوهشگران بلایا، متخصصان مدیریت اورژانس و سیاست‌گذاران طی کارگاهی در سال ۲۰۱۵ به مصاحبه گروهی پرداختند و داده‌های گردآوری شده را از طریق روش تحلیل تماتیک تجزیه و تحلیل نمودند و مولفه‌های مورد نظر برای تاب‌آوری اجتماعی را احصاء نمودند. نتایج تحقیق نشان داد که شباهتهایی در فهم از تاب‌آوری اجتماعی در دیدگاههای مشارکت‌کنندگان وجود دارد. همچنین فاکتورهای تاثیرگذار بر قابلیت پیش‌بینی، مقابله با بلایا و بازیابی پس از وقوع مخاطرات عبارت بودند از: مکان‌گردهمایی اجتماعی، حمایت اجتماعی، آگاهی و دانش نسبت به ریسکها و پیامدهای آن، کارآیی جمعی، و احساس تعلق به اجتماع.

آربون و همکارانشان (۲۰۱۶) در مطالعه‌ای با عنوان "سنجش تاب‌آوری در برابر بلایا در اجتماعات و خانوارها ایجاد ابزاری عملگراییانه در استرالیا" سعی کردند تا دو ابزار سنجش تاب‌آوری را برای خانوارها و اجتماعات احصاء کنند. مدل خروجی مورد استفاده، عوامل تاثیرگذار بر تاب‌آوری در برابر بلایا را ارتباطات اجتماعی، منابع در دسترس، ریسک و آسیب‌پذیری و برنامه‌ها و فرایندهای نهادی می‌دانند.

خلیلی و همکارانشان (۲۰۱۸) پژوهشی را با عنوان چارچوب زمانی تاب‌آوری اجتماعی در برابر بلایا در اجتماعات استرالیا انجام دادند. این پژوهش به دنبال احصاء یک چارچوب خلاقانه واحد جهت سنجش تاب‌آوری اجتماعی و معرفی آن در سه مرحله قبل از وقوع بلایا، در زمان مقابله با بلایا و مرحله بازیابی با استفاده از یک روش تحقیق کمی می‌باشد. نتایج تحقیق نشانگر همبستگی مثبت و مستقیم بین معرفی‌های شناسایی شده تاثیرگذار و تاب‌آوری اجتماعی می‌باشد ولی شدت رابطه در فازهای مختلف وقوع مخاطره متفاوت می‌باشد.

کووک و همکارانشان (۲۰۱۸) در پژوهشی با عنوان "یک رویکرد از پایین به بالا برای ایجاد یک چارچوب سنجش تاب‌آوری مبتنی بر همسایگی" تلاش می‌کنند تا از طریق بررسی دیدگاههای ذینفعان محلی در دو کشور آمریکا و نیوزلند چارچوبی برای سنجش تاب‌آوری اجتماعی احصاء کنند. در این مطالعه برای گردآوری داده‌ها ۹ جلسه گروه متمرکز برگزار شد و ۵۸ نفر ذینفع از ۵ محله کشور آمریکا (۳ محله) و نیوزلند (۲ محله) در این جلسات شرکت کردند. نتایج نشان می‌دهند که از طریق تحلیل تماتیک داده‌ها ارزشهای مشترک و خصوصیت‌های ادراکی در زمینه تاب‌آوری در برابر بلایا احصاء گردیدند. همچنین یافته‌های تحقیق نشان می‌دهند که چارچوب محله محور سنجش تاب‌آوری در برابر بلایا، ابعاد زیر را دربر می‌گیرد: ابعاد فردی/روانی، اجتماعی/فرهنگی، اقتصادی، زیربنایی، و نهادی/حکمرانی.

اسلم ساجا و همکارانشان^۱ (۲۰۲۱) در مطالعه‌ای با عنوان مرور انتقادی مولفه‌ها و مسیرهای تاب‌آوری اجتماعی در مدیریت بلایا سعی کردند تا با مرور مطالعات صورت گرفته در این زمینه به اشکالات پژوهشی و بویژه در حوزه مفهوم سازی تاب‌آوری

اجتماعی بپردازند. وی در مرور ادبیات موجود و همچنین مطالعه موردی دو رویداد متوالی رخ داده در سریلانکا دریافت که حساسیت به ریسک^۱ و اجباکنندگی^۲ دو مولفه جدید و تاثیرگذار تاب آوری اجتماعی می‌توانند باشند.

مبانی نظری تاب آوری اجتماعی

مبانی نظری در مطالعات کیفی به منزله نوعی برساخت اجتماعی است که متناسب با مضامین و کدهای استخراج شده در تحلیل و تفسیر داده‌ها به محقق کمک می‌کند و آنچه در این مطالعات اهمیت پیدا می‌کند حساسیت نظری محقق است تا مبانی نظری (به نقل از یعقوبی چوبری و همکاران، ۱۴۰۰: ۱۰۸).

همانطور که در خاستگاه مفهومی تاب آوری مطرح شد، بسط این مفهوم در حوزه‌های علمی مختلف نشانگر ارتباط آن با زمینه‌های مختلف اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، روانشناختی، اکولوژیکی می‌باشد. بطور محدودتر تاب آوری اجتماعی نیز می‌تواند همین ارتباط را با زمینه‌های مختلف ذکر شده داشته باشد. نظریه‌های مختلف اجتماعی و فرهنگی مختلفی وجود دارند که می‌توانند رابطه بین این زمینه‌ها و ساختارها را با عاملین یا کنشگران مختلف درگیر با بلایای طبیعی را تحلیل و تبیین نمایند. همانطور که ریتزر در کتاب نظریه جامعه‌شناسی در دوران معاصر عنوان می‌کند متفکرین مختلفی سعی کردند تا از دوگانگی‌ها و ضدیت بین ساختار و عاملیت پرهیز نمایند و به خوبی رابطه بین عوامل ساختاری و کنشهای عاملان در زمینه‌ها و میدانهای مختلف را تبیین نمایند، از جمله این نظریات تلفیقی نظریه ساخت یابی^۳ گیدنز، نظریه فرهنگ و عاملیت مارگارت آرچر، نظریه ساختمان ذهنی و زمینه بوردیو، تلفیق جهان حیاتی و نظام (استعمار جهانی) یورگن هابرماس، نظریه نظام قاعده اجتماعی برنز، نظریه ساخت یابی لاکز، نظریه تولید نفس جامعه تورن، نظریه بازی کروزیه و فرایدبرگ، و نظریه شدن اجتماعی استومپکا می‌باشند (ریتزر، ۱۳۹۳: ۶۵۷-۶۵۵). کلیه نظریه‌های ذکر شده در بالا به گونه‌های مختلف، رابطه دیالکتیکی مابین ظرفیت انسانی جهت کنش و فرصتها و تهدیدات ناشی از نیروهای اجتماعی، اقتصادی، و سیاسی را بررسی می‌کند.

اوبریست (۲۰۱۰) معتقد است که یکی از دیدگاههای مهمی که در زمینه تاب آوری اجتماعی می‌تواند عوامل ساختاری و عاملیتی را دخیل نماید نگاه بوردیو (۱۹۸۶) به مقوله سرمایه است و وی در این دیدگاه توجه را به منابع مادی و غیر مادی جلب می‌کند که ظرفیتهای عاملهای انسانی را تعیین می‌کنند و این منابع را در غالب چهار نوع از سرمایه از هم متمایز می‌کند. سرمایه اقتصادی میزان تسلط بر منابع اقتصادی مثل سرمایه مالی، میراث منقول و غیر منقول و دارایی‌ها را نشان می‌دهد، سرمایه فرهنگی شامل تحصیلات مشروع و قابلیت‌های فرهنگی و هنری بیانی و کلامی می‌شود، سرمایه اجتماعی به معنی بدست آوردن موقعیتهای اجتماعی و برخورداری از شبکه‌های کمابیش گسترده‌ای از روابط، دوستان و آشنایان است که می‌توانند در مواقع ضروری به نفع فرد وارد عمل شوند، سرمایه نمادین به دلیل موقعیتهای کاریزماتیک با تکیه بر نمادها و قدرتهای پیش زمینه‌ای مثل نهادها، سازمانها، دین، قومیت و غیره برای فرد ایجاد می‌شود. به عبارت دیگر بوردیو معتقد است که سرمایه نمادین از طریق منابع مرتبط با قدرت بر شیوه‌های دستیابی کنشگران بر سایر انواع سرمایه‌ها تاثیر می‌گذارد (فکوهی، ۱۳۹۶: ۱۰۳). بوردیو خود سرمایه فرهنگی را نیز به سه نوع یا حالت تقسیم می‌کند که عبارتند از: سرمایه فرهنگی تجسم یافته^۴ که شامل چیزهایی است که افراد می‌دانند و می‌توانند انجام دهند. توانایی بالقوه‌ای که به تدریج به عنوان بخشی از وجود فرد تثبیت شده و حالتی پایدار به خود می‌گیرند و در عین حال قابلیت انتقال آنی ندارد، سرمایه فرهنگی عینیت یافته^۵ که شامل همه اشیاء و کالاهای فرهنگی، مانند کتاب، مجله، روزنامه‌ها، آرشیوهای هنری، عضویت در کتابخانه، دسترسی به منابع علمی و... می‌باشد، و سرمایه فرهنگی نهادینه شده^۶ که انواع مدارک تحصیلی و دانشگاهی، گواهی‌نامه‌ها و... که از طرف نهادهای

1 Risk Sensitivity

2 Regenerative

3 Structuration

4 Embodied Cultural Capital

5 Objectified Cultural Capital

6 Institutionalized Cultural Capital

رسمی و صلاحیت‌دار به افراد اعطاء می‌شوند مصداق بارز این سرمایه است. این سرمایه قابلیت واگذاری و انتقال ندارد و در جامعه یکی از کارکردهای آن ایجاد تمایز است (درینی و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۸۱).

بورديو تاكيد می‌کند که این سرمایه‌ها بطور مستمر می‌توانند دگرگون شوند، به عنوان مثال داشتن تحصیلات عالی به عنوان یک سرمایه فرهنگی می‌تواند به سرمایه نمادین تبدیل گردد و برای فرد ایجاد حیثیت و منزلت اجتماعی بکند. دیدگاه دیگری از بورديو که می‌تواند در ارتباط با مفهوم تاب‌آوری اجتماعی باشد نظریه عملکرد بورديو می‌باشد. در محور این نظریه ظرفیت‌های انسانی در مقابله با تهدیدات و مخاطرات مختلف وجود دارد، ولی این ظرفیت توسط دسترسی به منابع مادی و غیر مادی ساخته می‌شود و در مقابل این ظرفیت‌ها می‌توانند این منابع را بازتولید نمایند. منابع مرتبط با قدرت نقش قابل ملاحظه‌ای در این رابطه دیالکتیکی ایفا می‌کند. چونکه این منابع هم روی ظرفیت مقابله‌تأثیر می‌گذارد و همچنین روی شیوه‌ای که افراد یا کنشگران برای دستیابی به سایر منابع اتخاذ می‌کنند تأثیر می‌گذارد.

دیدگاه دیگری از بورديو که می‌تواند در زمینه تاب‌آوری اجتماعی اهمیت داشته باشد نظریه وی در مورد نابرابری اجتماعی می‌باشد. در این نظریه بورديو برای نشان دادن موقعیت اجتماعی کنشگرانی مثل افراد، خانوارها و سازمانها از مفهوم میدان اجتماعی استفاده می‌کند. میدان، حوزه‌ای است قابل تعریف با قواعد و ساز و کارها و الزامات و نظامهای مختلف نشانه‌شناختی، نمادین و اجتماعی که در آن کنشگران برای بدست آوردن حداکثر سرمایه‌ها رقابت می‌کنند (فکوهی، ۱۳۹۶: ۲۱۹). ایده میدان اجتماعی می‌تواند کمک کند تا نشان دهیم چطور کنشگرانی که مواجه با یک مخاطره و بالای واحد هستند به میزان متفاوتی از سرمایه‌ها و قدرت دسترسی دارند. در نتیجه این کنشگران در میدان اجتماعی خود با محدودیتها و فرصتهای متفاوتی جهت ایجاد تاب‌آوری اجتماعی مواجه خواهند بود. بنابر این، این دسترسی متفاوت نسبت به منابع و سرمایه‌ها در درون یک میدان اجتماعی می‌تواند منجر به روابط سلطه‌آمیز، تبعیت، یا هم‌ارز و متعادل گردد.

دیگاه بورديو در زمینه عملکرد یا نظریه ساخت‌یابی وی برای مطالعات تاب‌آوری در اجتماعات ناهمگون {مثل خراسان شمالی که متشکل از اقوام و زبانها طبقات مختلف تشکیل شده} مناسب می‌باشد که در آن هم عوامل سیاسی و ساختاری و هم تغییرات اقلیمی و محیط زیستی بطور مستقیم بر حیات روزمره مردم تأثیر می‌گذارد و نمیتواند امنیت مادی و غیر مادی لازم برای زندگی پایدار ایجاد کند (اوبریست، ۲۰۰۶: ۶۲).

بر اساس مطالبی که از دیدگاههای مختلف بورديو مطرح شد، میتوان تاب‌آوری اجتماعی را به عنوان ظرفیت توانایی و قابلیت کنشگران در مقابله با هر نوع تهدیدی بویژه بلایای طبیعی در نظر گرفت که خود متأثر از ظرفیت کنشگران در دسترسی به سرمایه‌ها می‌باشد. خود این ظرفیت‌ها می‌توانند با توجه به کیفیت این دسترسی‌ها فعالانه یا انفعالی باشند و می‌توانند منجر به کنشها و عملکردهای فعال یا انفعالی کنشگران فردی یا سازمانی در میدانهای مختلف گردد.

روش تحقیق

این مطالعه با استفاده از روش‌های کیفی هدایت شده است و جهت گردآوری داده‌های مورد نیاز از مصاحبه نیمه ساخت یافته استفاده کرده است. مطالعه کنونی با توجه به منطق اشباع نظری با ۱۵ نفر از کارشناسان و نخبگانی که در مواجهه با مخاطرات و بلایای طبیعی مختلف چه در داخل استان و چه در بلایای مختلف استانهای دیگر تجربه داشتند به شیوه نمونه‌گیری غیر احتمالی هدفمند یا نظری انتخاب شدند. این گروه هم شامل کارشناسان دستگاهها و سازمانهایی مثل هلال احمر، سازمان مدیریت بحران، فرمانداری و تحصیلکردگان و نخبگان علوم اجتماعی که تجربه مواجهه با بلایای طبیعی را داشتند یا اینکه در این حوزه پژوهش تجربی انجام داده بودند می‌شد. فایل مصاحبه‌های ضبط شده حین و پس از پیاده‌سازی به متن، چندین مرتبه مرور و بصورت رفت و برگشتی^۱ با تکنیک تحلیل مضمون و رویکرد شش مرحله‌ای براون و کلارک (آشنایی با داده‌ها، تولید کدهای اولیه، جستجو برای تمها، مرور تمها یا مضامین، تعریف و نامگذاری مضامین، تدوین گزارش) به داده‌هایی تفصیلی مبدل شدند. داده‌ها در نرم افزار مکس کیو دی ای ۲۰۲۰ کدگذاری شده و از ۸۵۳ کد حاصل، ۸۱۴ کد مربوط به متغیرهای اصلی (تاب‌آوری اجتماعی و عوامل تأثیرگذار بر آن) بوده و ۳۹ کد متعلق به متغیرهای زمینه‌ای و مشخصات مصاحبه

شوندگان بوده است. همچنین از ۸۱۴ کد اصلی ۷۶۶ کد متعلق به عوامل تاثیرگذار و ۴۸ کد به مولفه های تاب آوری اجتماعی و تعریف آن تعلق داشته است.

در این پژوهش جهت اعتبارسنجی و ارزیابی داده های تحقیق از معیار انتقال پذیری استنباط تدلی و تشکری (۲۰۰۹) به نقل از محمدپور (۱۳۸۹: ۱۷۷) استفاده شده است.

انتقال پذیری اکولوژیکی: با توجه به اینکه در مواجهه با بلایای طبیعی در کل کشور هم در سازمان مدیریت بحران و هم در هلال احمر و چه در دستگاههای خدماتی مثل بهزیستی برای کلیه استانهای کشور از پروتکل‌های مشخصی مورد استفاده می شود، تلاشهایی که جهت ارتقای تاب آوری اجتماعی صورت می گیرد تقریباً مشابه بوده معرفهای احصا شده برای سنجش تاب آوری اجتماعی می تواند در کلیه استانهای کشور قابل استفاده باشد.

انتقال پذیری جمعیتی: تجربه مواجهه با بلایای طبیعی در کشور چه از جانب نهادهای دولتی و چه مشارکتهای داوطلبانه جامعه مدنی نشان داده است که زمینه های فرهنگی تقریباً مشابه و سرمایه های عاطفی موجود باعث شکل گیری تجربیات تقریباً مشابهی را برای مردم ایجاد می کند بنابراین انجام این تحقیق و نتایج حاصل از آن شاید برای سایر کشورها انتقال پذیری جمعیتی نداشته باشد ولی برای استانهای مختلف کشور می تواند انتقال پذیری جمعیتی داشته و برای گروههای اجتماعی مختلف قابلیت استفاده داشته باشد.

انتقال پذیری زمانی: همانطور که مرور پیشینه سیاستها و رویکردهای مواجهه با بلایای طبیعی در کشور نشان می دهد که تغییر در این رویکردها و سیاستها بسیار کند بوده یا تغییر چندانی نداشته است. بنابر این یافته ها و نتایج این تحقیق می تواند در سالهای آتی نیز در داخل کشور قابلیت استفاده داشته باشد.

انتقال پذیری مفهومی-نظری: با توجه به جامعیت ابزار های سنجش مورد انتظار در این تحقیق که هم قبل از وقوع بلایا و هم بعد از وقوع بلایا را پوشش می دهد، یافته های مفهومی و نظری آن نیز می تواند قابلیت تکرار داشته باشد.

یافته های پژوهش

یافته های مربوط به داده های توصیفی مطالعه مربوط به مشخصات مصاحبه شوندگان بود بصورت خلاصه در غالب جدولی بر اساس نوبت مصاحبه مرتب شده و در ادامه معرفی می شوند:

جدول ۱. مشخصات مصاحبه شوندگان

نوبت مصاحبه	جنسیت	سمت	تحصیلات	تجربه مواجهه
مصاحبه شونده اول	مرد	مدیر عامل هلال احمر خراسان شمالی	کارشناس ارشد سنجش از دور و سیستم اطلاعات جغرافیایی	۱۵ سال سابقه مواجهه با مخاطرات طبیعی متعدد در داخل و خارج استان
مصاحبه شونده دوم	مرد	رئیس سازمان مدیریت بحران خراسان شمالی	کارشناس ارشد برنامه ریزی شهری	۹ سال فعالیت در سازمان مدیریت بحران و پدافند غیر عامل و پژوهشگر حوزه تاب آوری در برابر زلزله
مصاحبه شونده سوم	مرد	معاون عمرانی فرمانداری بجنورد	کارشناسی عمران و کارشناسی ارشد مهندسی سازه و زلزله	۱۳ سال تجربه میدانی و سازمانی و دانشگاهی در زمینه مخاطرات طبیعی
مصاحبه شونده چهارم	مرد	مدیر کل بهزیستی خراسان شمالی	کارشناسی ارشد مدیریت	۳۳ سال مواجهه با آسیبهای اجتماعی بواسطه سمتهای مختلف در بهزیستی خراسان رضوی و شمالی
مصاحبه شونده پنجم	مرد	معاون اجتماعی اداره کل بهزیستی و عضو فعال پدافند غیر عامل	کارشناسی ارشد مشاوره خانواده و همچنین ارشد مدیریت آموزشی	۱۵ سال سابقه تدریس موضوعات مربوط به مدیریت بحران و مشارکت میدانی در بلایای مختلف در سطح کشور
مصاحبه شونده ششم	مرد	شهردار وقت شهر بجنورد	دانشجوی دکتری علوم سیاسی	مصاحبه با ایشان بواسطه مسئولیتش در قبال شهر و همچنین تجربه ای که در شهرداری تهران داشت انجام شد.
مصاحبه شونده هفتم	مرد	فعال مدنی	دکتری و فوق دکتری جامعه شناسی	مواجهه فعال و مستمر در زلزله ۱۳۹۶ استان کرمانشاه و سیل سال ۱۳۹۸

نوبت مصاحبه	جنسیت	سمت	تحصیلات	تجربه مواجهه
مصاحبه شونده هشتم	مرد	معاون امداد و نجات هلال احمر خراسان شمالی	کارشناسی ارشد روانشناسی	تجربه ۱۵ سال فعالیت در بخش امداد و نجات
مصاحبه شونده نهم	مرد	معاون امور داوطلبان هلال احمر	دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی فرهنگی	تجربه ۲۰ سال مواجهه با مخاطرات طبیعی در سمت‌های مختلف
مصاحبه شونده دهم	مرد	معاون سابق امداد و نجات هلال احمر استان	کارشناس ارشد مدیریت آموزشی	۱۵ سال تجربه در سمت‌های مختلف هلال احمر
مصاحبه شونده یازدهم	زن	فعال مدنی	دانشجوی دکتری مسائل اجتماعی	مشارکت فعال بصورت داوطلبانه در زلزله بم و همچنین زلزله ۱۳۹۶ کرمانشاه
مصاحبه شونده دوازدهم	مرد	فعال مدنی	دکتری جامعه‌شناسی	مشارکت فعال بصورت داوطلبانه در زلزله سال ۱۳۹۶ و سیل ۱۳۹۸
مصاحبه شونده سیزدهم	زن	فعال مدنی حوزه محیط زیست	دکتری جامعه‌شناسی	مشارکت فعال بصورت داوطلبانه در زلزله سال ۱۳۹۶ و سیل ۱۳۹۸
مصاحبه شونده چهاردهم	مرد	عضو هیات علمی گروه علوم اجتماعی پیام نور بجنورد	دکتری جامعه‌شناسی	تجربه مواجهه با زلزله ۱۳۹۶ بجنورد، سیل اسفند ۱۳۹۷ گلستان
مصاحبه شونده پانزدهم	مرد	معلم و فعال مدنی	کارشناس ارشد روانشناسی	تجربه مشارکت مدنی در زلزله بم

یافته‌های استنباطی نیز با توجه به خروجی‌های کدگذاری‌های صورت گرفته نشان می‌دهند که دو دسته از مضامین اصلی بدست آمده‌اند. یکی مضامین مربوط به عوامل تاثیرگذار بر تاب‌آوری اجتماعی در خراسان شمالی می‌باشند و دوم مضامین مربوط به مفهوم سازی تاب‌آوری اجتماعی و نشانگر وضعیت آن می‌باشد. طبق اظهارات مصاحبه‌شوندگان عوامل تاثیرگذار عمدتاً بر منابع و سرمایه‌های مختلف اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، و نمادین اشاره دارند که دسترسی به آنها ظرفیتهای لازم برای تقویت تاب‌آوری اجتماعی را فراهم می‌آورند. در ادامه به این مضامین جهت اختصار در کنار هم اشاره خواهد شد:

منابع و سرمایه‌ها: اولین مضمون اصلی منابع و سرمایه‌ها می‌باشد که دسترسی به آنها پتانسیل یا ظرفیتهای لازم برای تقویت تاب‌آوری به عنوان قابلیت‌سازگاری، مقابله و دگرگونی در جهت‌بازیبی را فراهم می‌آورد. خود این مضمون به مضمونهای فرعی مثل سرمایه اقتصادی، سرمایه اجتماعی، سرمایه فرهنگی و سرمایه نمادین تقسیم می‌گردد (شکل‌های ۱، ۲، ۳، و ۴).

الف) سرمایه اقتصادی: مسلمان یکی از جنبه‌های مهم زندگی که در تبدیل شدن یا نشدن یک مخاطره طبیعی به یک بلا و فاجعه نقش اساسی دارد، نابسامانی در ساختار اقتصادی است. در این مضمون در شرایط وقوع بلا معمولاً منابع تامین مالی و دارایی‌ها و بویژه معیشت مردم مختل می‌گردد. آنچه که بررسی صحبت‌های صورت گرفته در مصاحبه‌ها نشان می‌دهد، دسترسی به این سرمایه مانند سایر سرمایه‌ها فرصت‌ها و ظرفیتهایی را برای تاب‌آوری اجتماعی ایجاد می‌کند و عدم دسترسی یا دسترسی درون‌گروهی به آنها می‌تواند تهدیدهایی برای مقابله با بلا یا در سطح جامعه باشد. همانطور که در شکل ۱ مشاهده می‌شود دسترسی به این سرمایه در چند سطح قابل طرح می‌باشد. یکی در سطح خانوارهای آسیب‌دیده‌ای است که با مخاطره مورد نظر مواجه شده‌اند، دیگری نهادهای مدنی و سازمانهای مردم‌نهاد و سطح سوم نهادها و سازمانهای دولتی درگیر با بحران هستند.

در سطح خانوارهای مواجه با بلا یا کارشناسان معتقد بودند که در روستاها در مقایسه با شهرها دسترسی به منابع از انعطاف‌پذیری بیشتری برخوردار است و در شهرها میزان وابستگی به منابع و دارایی‌ها و امکانات زندگی مدرن بیشتر است. این وابستگی به منابع مدرن در شهر باعث می‌شود که اگر اختلالی در دسترسی به آنها ایجاد گردد، جامعه شهری قفل شده و تشنها و شوک‌های زیادی به مردم و نهادهای مربوط وارد می‌شود. بطوریکه مصاحبه‌شونده نهم و هشتم عنوان می‌کنند:

" در روستاها منابع درآمدی و دارایی‌هایی مثل زمین کشاورزی و باغ آسیب‌پذیری کمتری نسبت برخی از مخاطرات طبیعی مثل زلزله دارند و تلفات اقتصادی از دست رفته را راحت‌تر می‌توانند جبران کنند. به عنوان مثال در زلزله شدید قرظقان در سال ۱۳۷۵ خود مردم روستایی قبل از اینکه دولت اقدامی جهت بازیبی انجام دهد خود مردم شروع به ساخت منازل خود با امکانات

کردند". مصاحبه شونده هشتم نیز معتقد بود که در بحرانهای مختلفی مثل قطعی سرمای شدید و قطعی گاز و برق واکنش ساکنین روستاها نسبت به شهرها در مقابل بحران ایجاد شده انعطاف پذیری بیشتری داشت".

دسترسی به سرمایه های اقتصادی چندگانه ظرفیت بیشتری برای تاب آوری اجتماعی در برابر مخاطرات مختلف ایجاد می کند. در سطح نهادهای مدنی که مصاحبه شونده دوازدهم آنها را به نهادهای مدنی سنتی و مدرن تقسیم می کند می تواند در بلایای مختلف می تواند ظرفیت بسیار خوبی در توزیع شبکه ای منابع و خدمات داشته باشند. همچنین دارایی ها و امکانات نهادهای مدنی بسیاری از کمبودهای لجستیکی نهادهای دولتی را جبران نمایند. در این زمینه مصاحبه شونده گان دو و سوم به نقش انجمن رانندگان آفرود در سیل های گلستان و بلوچستان اشاره کردند:

انجمنی که توسط دارندگان خودروهای آفرودی در استان تشکیل شده طی دو سیل اخیر گلستان و بلوچستان نقش قابل ملاحظه ای را در انتقال کالاها و جابجایی افراد ایفا کردند و در مانوری هم که در استان قرار است برگزار شود از آنها دعوت شده تا مشارکت داشته باشند و آنها ظرفیت لازم برای همکاری در استانهای مختلف را دارند.

در سطح نهادهای دولتی نیز وجود منابع اقتصادی می تواند هم در زمینه تهیه وسایل لجستیکی و اورژانسی و همچنین در جبران خسارتها و تلفات اقتصادی لازم کمک کند و همچنین وجود بودجه های احتیاطی^۱ بلایا در میزان و کیفیت مدیریت ارائه خدمات و همچنین تهیه امکانات پزشکی و ذخیره بهتر اقلام تاثیرگذار باشد. در این زمینه مصاحبه شونده چهاردهم عنوان می کند که:

در سیل گلستان و در شهر گنبد در زمان آبرگرفتنی تنها یک آمبولانس قدیمی در اختیار هلال احمر بود و ارائه خدمات می کرد، همچنین در آتش سوزی های جنگل امکانات لجستیکی لازم جهت اطفای حریق وجود ندارد.

همچنین مصاحبه شونده اول اظهار می کرد که:

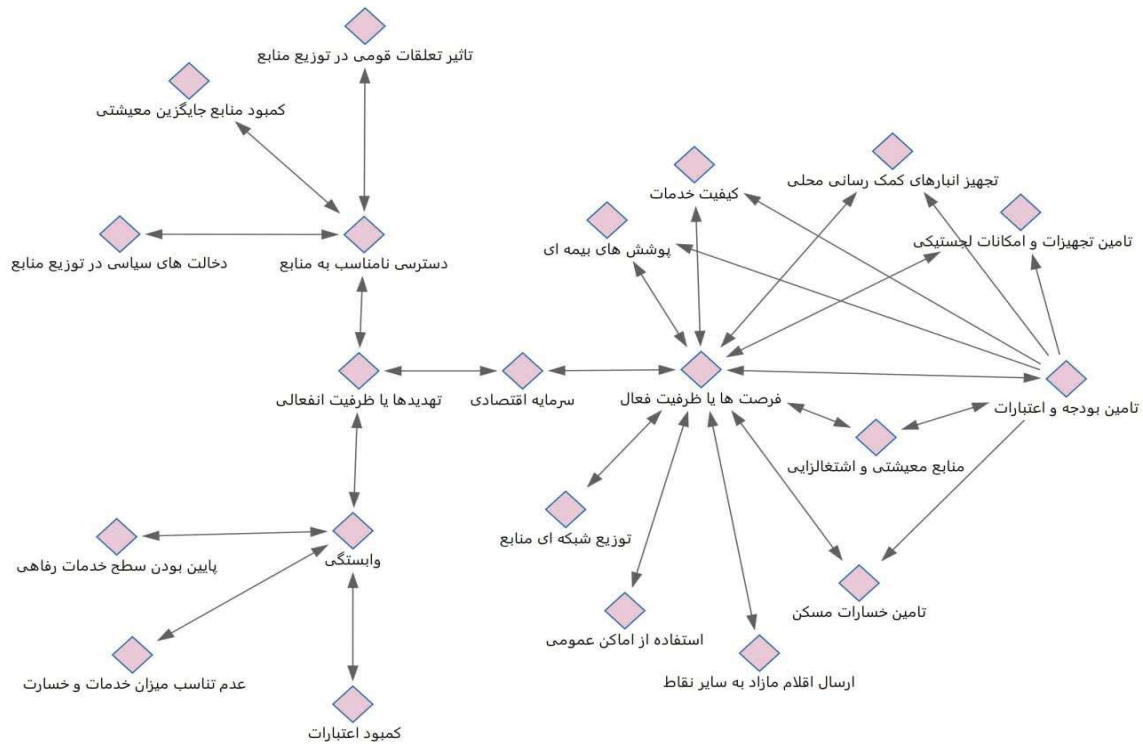
اعتبارات موجود در زمینه مواجهه تامین تجهیزات و امکانات لازم بصورت مرکزی و از طرف سازمان مرکزی تامین می شود و استانها اعتبار مستقل و همچنین ذخیره احتیاطی مستقلی ندارند تا انعطاف پذیری لازم با توجه به شرایط بومی داشته باشند.

اظهار نظر مشابهی نیز توسط مصاحبه شونده ششم در زمینه عدم تامین اعتبار برای خرید ماشینهای آتش نشانی با نردبانهای بلندمرتبه را عنوان کرد که یکی از تجهیزات ضروری در آتش سوزی های شهری می باشد و مرکز استان فاقد آن بوده و این تهدیدی برای تاب آوری شهری در برابر بلایای مختلف می باشد.

نکته دیگری در این راستا عنوان شد در زمینه پوششهای بیمه ای بود که می تواند ظرفیتی برای تامین نیازهای اقتصادی در بازسازی و برگشت جامعه به شرایط قبل تامین نماید.

نکته دیگری که در زمینه سرمایه های اقتصادی مطرح شد این بود که فقر گسترده موجود در جامعه بویژه در بین اقشار آسیب پذیر که سطح مواجهه آنها با بلایا بیشتر است، باعث رشد وابستگی مردم به دولت و خدمات دولتی می کند و این مساله در زمان وقوع بلایا میزان نیاز به خدمات دولتی را بیشتر می کند و با توجه به ضعف اعتبارات موجود ظرفیت لازم برای تاب آوری جامعه را مورد تهدید قرار می دهد. بطوریکه مصاحبه شونده دوازدهم عنوان کرد:

در جامعه ای که در آن روز به روز سطح نیاز به پوشش نهادهای حمایتی افزایش می یابد گویای فقر در جامعه بوده و این مساله سطح وابستگی مردم به دولت و خدمات دولتی را بیشتر می کند و این مساله سطح انتظارات از دولت را در زمان وقوع بلایا را بیشتر و حتی میزان خشونت و درگیری در زمان توزیع خدمات را نیز بیشتر می کند و این مساله بطور تاریخی تبدیل به یک عادتواره گشته این مساله ظرفیت لازم برای تاب آوری اجتماع را کاهش می دهد.

شکل ۱. نمودار سرمایه اقتصادی و ظرفیتهای فعال و انفعالی ناشی از دسترسی یا عدم دسترسی به آن

ب) سرمایه اجتماعی

مضمون دیگری که در اکثر مصاحبه‌ها به آن اشاره شد و دسترسی به آن یا وجود آن می‌تواند به شدت می‌تواند ظرفیتهای دوگانه‌ای برای تاب‌آوری اجتماعی ایجاد کند، سرمایه اجتماعی می‌باشد. مطابق داده‌های شکل ۲ دلیل تأثیر دوگانه این سرمایه به این خاطر است که هم می‌تواند فرصتها و ظرفیتهای لازم برای تاب‌آوری اجتماع درگیر در بلا را فراهم کند و بالعکس می‌تواند تهدیدی برای تاب‌آوری جامعه بزرگتر باشد. از سوی دیگر پیوندها و حمایت‌های اجتماعی در سطح خانوار و اجتماعات کوچک در معرض بلایا در بازسازی اجتماعی و روانی این خانوارها می‌تواند بسیار مفید باشد. بطوریکه مصاحبه‌شونده هفتم اظهار می‌کند که:

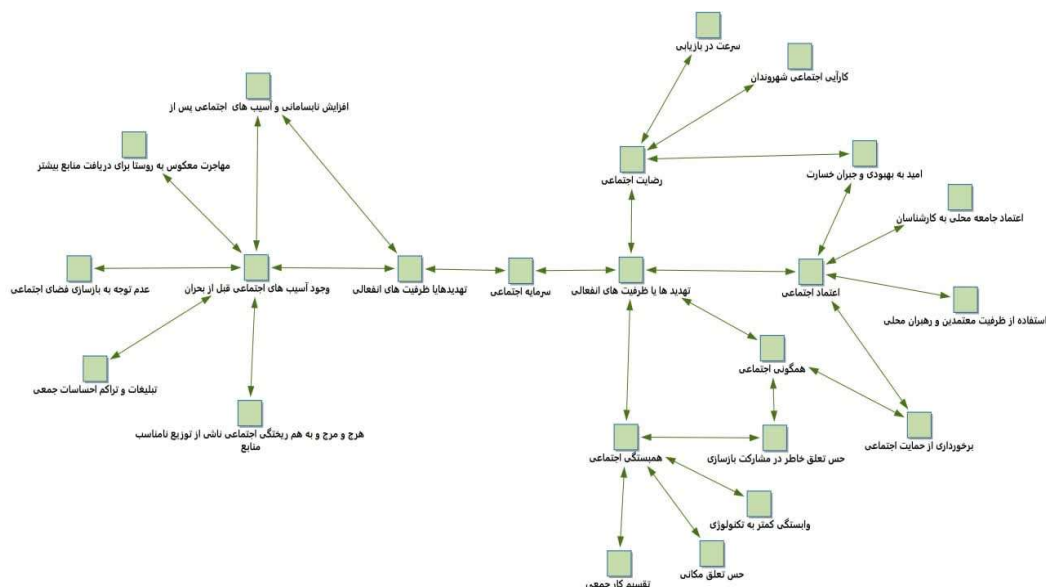
در زلزله کرمانشاه یکی از مواردی که بوفور شاهد بودیم این بود که خانواده‌ها و بستگانی که قبل از رخداد زلزله در مناطق مختلف شهر ساکن بودند در مرحله اسکان اضطراری در کمپ‌های یکسان و در کنار هم مستقر می‌شدند و از یکدیگر حمایت اجتماعی و روانی می‌کردند. از سوی دیگر چون آسیب‌های اجتماعی مثل سرقت در این دوران به شدت افزایش یافته بود این نوع از استقرار به آنها کمک می‌کرد تا از یکدیگر مراقبت کنند و بهتر با شوک‌های مختلف موجود کنار بیایند. بویژه این مساله برای زنان که در کمپها بار اصلی مراقبت از فرزندان، پخت و پز و مسائل بهداشتی خانوار به عهده آنها بود بسیار کمک می‌کرد تا سازگاری بهتری با شرایط سخت موجود داشته باشند.

از سوی دیگر، جنبه‌های منفی سرمایه اجتماعی می‌تواند مهاجرت‌های معکوس را در مناطق آسیب دیده تسهیل کند، یا اینکه روابط و پیوندهای طایفه‌ای و قومی باعث توزیع نابرابر اقلام در زمان بحران گردد. مصاحبه‌شونده دهم معتقد بود که:

بارها شاهد بودیم که در روستایی که ۱۴۰ خانوار داشت ۲۰۰ چادر توزیع شده ولی باز هم کسری چادر وجود داشته است. در سطح نهادهای مدنی که عمدتاً از جانب نهادهای دولتی اعتماد کافی نسبت به آنها وجود ندارد و به خاطر انحصارطلبی نهادهای رسمی دولتی تمایلی به قدرت گرفتن آنها وجود ندارد در حالیکه توانمندی این نهادها می‌تواند در زمان بحران‌های در مقیاس بزرگ، بخش عمده‌ای از انتظارات مردمی را پاسخگو باشد. البته شایان ذکر است که بخشی از این نهادهای مدنی که

وابسته و مورد وثوق نهادهای مدنی هستند در فعالیت های اجتماع محور و آموزش و امداد افراد محلی یاری می رسانند. بطوریکه مصاحبه شونده اول به نقش داوطلبان در خانه های هلال اشاره کرد: در خانه های هلال داوطلبان هم در آموزش افراد بومی و همچنین در زمان حادثه در برآورد سطح مخاطره و نیازسنجی های لازم کمک شایانی می کنند.

در سطح نهادهای دولتی نیز باید عنوان کرد، زمانی که کارشناسان دولتی از ظرفیت معتمدین و رهبران محلی و همچنین از پیوندهای نهادهای مدنی برای ارتباط با جامعه آسیب دیده استفاده می کردند در عملکرد آنها و سرعت در بازیابی و سطح اعتماد جامعه محلی و میزان رضایت تاثیر گذار بود و این اعتماد و رضایت و بهره برداری از همبستگی جامعه محلی ظرفیتهای خلاقانه و فعالی را برای تاب آوری در جامعه ایجاد می کرد. ولی تجربه نشان داده که نهادهای دولتی نتوانسته اند از این ظرفیت در جامعه به خوبی استفاده کنند و این مساله بی سازمانی اجتماعی موجود در زمان وقوع بلایا را تشدید کرده است. به عبارت دیگر عدم توجه نهادهای دولتی به زمینه های اجتماعی، پیوندهای درون گروهی و برون گروهی، پیشینه تقابل های قومی و طایفه ای، کیفیت ارتباطات و روابط بین شخصی و گروهی، سطح مشارکت مردم محلی در مناسبات مختلف در منطقه مواجهه با بلا ممکن است خودش ایجاد بحران و تنش نماید. بطوریکه نمونه این مساله در صحبت های مصاحبه شونده چهاردهم ذکر شده است:

شکل ۲: سرمايه اجتماعي و ظرفيت هاي فعال و انفعالي ناشي از دسترسي و عدم دسترسي به آن

عدم توجه به زمینه های اجتماعی و فرهنگی از جانب دولت در زمان مواجهه با بلایا همیشه مشکلات و تنش های متعددی را ایجاد کرده است. مثال بارز این مقوله درگیری ترکمن ها با سیستانی ها و همچنین درگیری هایی که در پل دختر در سیل فروردین ۱۳۹۸ رخ داد، یا درگیری هایی که در کمپهای ثلاث باباجانی و کارگاه ساخت کانکس در حوالی ازگله در زلزله ۱۳۹۶ کرمانشاه اتفاق افتاد.

ج) سرمايه فرهنگي

یکی دیگر از منابع مهمی که می تواند هم ظرفیت تاب آوری اجتماعی را افزایش دهد و هم می تواند تهدیدی برای فرسایش تاب آوری اجتماعی باشد سرمايه فرهنگي است. همانطور که در شکل ۳ قابل مشاهده می باشد، یکی از جنبه های مهم سرمايه فرهنگي مربوط به ارزش های دینی و باورهای عرفی و تقدیرگرایانه نسبت به بلایای طبیعی می باشد. این دیدگاهها باعث سازگاری بهتر و تسریع بازسازی روانی و اجتماعی جامعه می گردد. مصاحبه شونده نهم در این ارتباط اظهار می کند که:

خودم شاهد بودم که افراد تقدیرگرا خیلی زود با مساله تلفات جانی و مالی ناشی از بلایای طبیعی کنار می‌آمدند. آنها باور داشتند که مرگ حق است و حتی سوگواری را گناه می‌دانستند و خداوند جانی داده و می‌تواند به شکل‌های مختلف می‌تواند آن را بگیرد. این نگاهها و باورها در بازسازی اجتماعی و روانی جامعه تاثیر بسزایی دارد.

نکته دیگر تجربیات زندگی و دانش و آگاهی افراد از بلایای گذشته می‌باشد که ظرفیت قابل ملاحظه‌ای برای مقابله و سازگاری با شرایط پس از وقوع حادثه ایجاد می‌کند. مصاحبه‌شونده یازدهم در این زمینه معتقد بود:

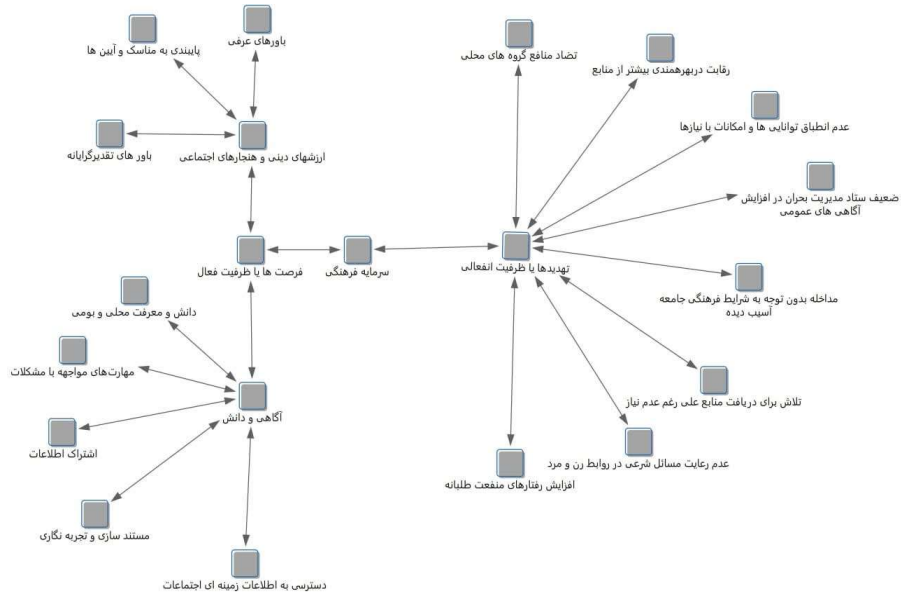
غالباً در روستاها با توجه به تجارب متعدد خانوارها در مواجهه با چالش‌های مختلف و همچنین محدودیت همیشگی در دسترسی به منابع در مقایسه با شهرها، میزان خوداتکایی و استقلال در آنها بیشتر بوده است. این وضعیت ظرفیت بیشتری را برای سازگاری با طبیعت ایجاد کرده است و آنها قادر به یافتن راه حل‌ها و جایگزین‌ها بیشتری برای رفع نیازها و گذر از شرایط بحرانی دارند.

وضعیت کنونی مدیریت بحران کشور در مقابله با بلایای طبیعی حاکی از این مساله است که نهادها و سازمان‌های دولتی کمتر به زمینه‌های فرهنگی و قومی توجه می‌کنند همچنین در برخی موارد وقتی به دانش بومی مردم و تجربیات زیسته آنها در بازیابی و بازسازی جوامع گذاشته نمی‌شود. یکی از دلایل و مستندات این مساله استفاده از پروتکل‌های مشابه در مواجهه با بلایا در کل کشور و همچنین استفاده از پروتکل‌های دستوری و غیر بومی در بازسازی کالبدی جامعه آسیب دیده می‌باشد. همچنین مصاحبه‌شونده سیزدهم عنوان می‌کند که:

نگاه امنیتی و نگرش‌های انحصارطلبانه دستگاه‌های مرتبط با بحران باعث یاس اجتماعی گشته و امید به بهبود شرایط را کاهش می‌دهد. نکته دیگری که در این مضمون مدنظر بود توجه به اهمیت آموزش گروه‌های اجتماعی مختلف بود که اکثر مصاحبه‌شوندگان بویژه مصاحبه‌شونده اول و دوم روی آن تاکید داشتند. این آموزش‌ها بایستی با توجه به سنجش ریسک‌های رایج در استان و نیازهای بومی و فنی مورد نیاز باشد ولی نکته این بود که این آموزش‌ها از جانب دستگاه‌های دولتی مستمر نبوده و حالت مانوری یا مبتنی بر مناسبات بوده است. مصاحبه‌شونده دوم که رئیس سازمان مدیریت بحران استان بود در این زمینه عنوان کرد:

سال گذشته روز ۸ آذر روز ایمنی و زلزله مدارس بود و به همین مناسبت از ۲۸ آبان جلساتی برگزار شد و تصمیم بر این شد که در ۱۰۰ مرکز آموزشی استان مانور و برنامه‌های آموزشی برگزار شود که تا مورخه ۸ آذر عملاً در ۱۱۸ مرکز آموزشی بازدید و مانور و برنامه آموزشی برگزار گردید.

موارد دیگری هم که ذیل مضمون سرمایه فرهنگی مطرح گردید تضاد منافع موجود در سطوح مختلف محلی، نهادهای مدنی و نهادهای دولتی نیز یکی از عوامل تهدید کننده تاب‌آوری محسوب می‌شد. همچنین رشد رفتارهای منفعت طلبانه در سطوح سه‌گانه مورد نظر و همچنین رقابت در بهره‌مندی بیشتر از منابع عوامل دیگری بودند که باعث ایجاد ظرفیتهای انفعالی تاب‌آوری می‌گشتند.

شکل ۳. سرمایه فرهنگی و ظرفیتهای فعال و انفعالی ناشی از دسترسی و عدم دسترسی به آن

د) سرمایه نمادین

یکی از منابع بسیار مهم تاثیرگذار در تاب آوری اجتماعی سرمایه نمادین می باشد. این سرمایه اشاره به ظرفیتهای نمادینی مثل حیثیت، مشروعیت و اعتبار کنشگران در سطوح مختلف اشاره دارد. در واقع این سرمایه برآیند سرمایه کل خانوارها، نهادهای مدنی و نهادهای دولتی می باشد که در نتیجه دسترسی به سرمایه های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی حاصل می شود به عبارتی تسهیل کننده یا حلقه واسط سرمایه های سه گانه با میزان تاب آوری اجتماعی می باشد.

مفهوم سازی صورت گرفته در زمینه تاب آوری اجتماعی که به قابلیت و توانایی های افراد، خانوارها و سازمانها در مقابله با مخاطرات و بلایای طبیعی اشاره دارد. این نوع مفهوم سازی با توجه به عواملی که بر آن تاثیر دارند منجر به بروز دو نوع از کنش یا دو مضمون فرعی شده است که عبارتند از: الف) عملکرد فعالانه یا خلاقانه و ب) عملکرد انفعالی می باشند. در نتیجه دومین مضمون اصلی عملکرد می باشد.

عملکرد

این مضمون در صحبت‌های مصاحبه شوندگان در سطوح مختلف قابل مشاهده می باشد (شکل ۴). در سطح خرد و در کنشهای افراد و خانوارها به گونه ای است که با توجه به تغییر و دگرگونی ساختار ناشی از بروز مخاطرات طبیعی بسیاری از ارزشها و هنجارهای سنتی تغییر می کنند به گونه ای که انگار افراد و خانوارهای همان افراد قبلی نیستند و نوعی دگردیسی فرهنگی و فرهنگ وابستگی به خدمات نهادهای مدنی و نهادهای دولتی ایجاد شده است. همچنین در بسیاری از موارد به خاطر نابرابری در دسترسی به منابع و سرمایه ها در بین کنشگران در سطوح مختلف و در نتیجه ظرفیتهای نابرابر و به تبع آن سطح تاب آوری متفاوت رفتارهای متفاوتی را جهت رفع نیازهای خود بروز می دهند که این کنشها عمدتاً انفعالی می باشند. مصاحبه شوند هفتم معتقد بود: یکی از اتفاقاتی مهمی که بعد از زلزله کرمانشاه شاهد بودیم این بود که ارزشهای مردم خیلی تغییر کرده بود و مردم به جای پیدا کردن راهکارهای خلاقانه با مشکلات و نیازها عمدتاً بصورت انفعالی برخورد می کردند و منتظر کمکهای مردمی و دولتی بودند، در حالیکه در گذشته کمک گرفتن از افراد ناشناس برای رفع نیازها امر نکوهیده ای بود."

مصاحبه شونده چهاردهم معتقد است:

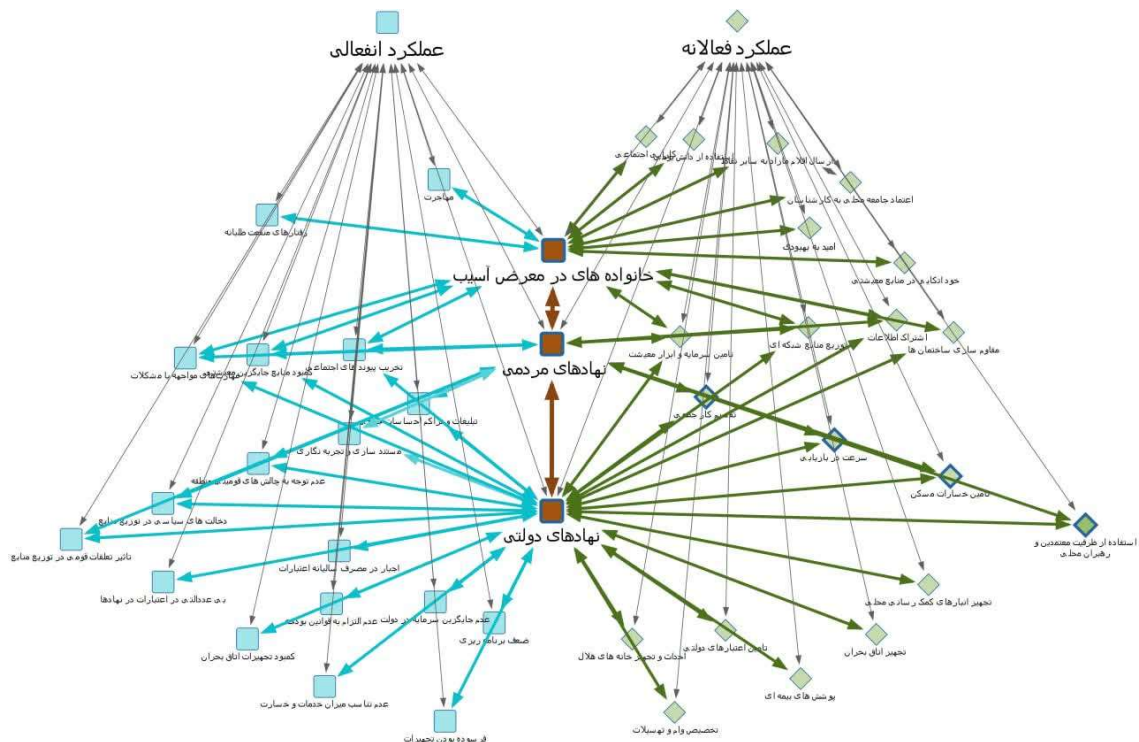
یکی از رفتارهای رایجی که تعدادی از افراد مواجه با بلایا از خود نشان می دهند مهاجرت به شهرهای بزرگتر به خاطر ضعف در دسترسی به منابع و سرمایه های اقتصادی می باشد.

در زمینه عملکردهایی که مربوط به سازمانهای مردم نهاد می باشد نیز کنشهای مختلفی قابل مشاهده می باشد. در برخی موارد به خاطر محدودیتهای موجود نهادهای مدنی اقدامات موازی و خدمات غیر منطبق با نیازها ارائه می دهند. در حالیکه بسیاری از نهادهای مدنی نیز با مشاهده چنین شرایطی تلاش می کنند تا اقدامات خلاقانه ای در زمینه توزیع اقلام، مشارکت در اسکان موقتی و دائم و همچنین در بازسازی اجتماعی و روانی جامعه آسیب دیده از خود بروز می دهند که شبکه ارتباطات آنها با زمینه اجتماعی و فرهنگی جامعه آسیب دیده و سرمایه اجتماعی آنها نقش مهمی را ایفا می کند. در واقع دگرگونی سرمایه های اجتماعی و فرهنگی موجود به سرمایه نمادین در استفاده بهتر از سرمایه ها و منابع اقتصادی نقش اساسی ایفا می کند. بطوریکه مصاحبه شونده چهارم اشاره می کند:

ارتباطاتی که نهادهای مدنی باهم داشتند و ائتلافی که شکل گرفته بود باعث شد تا خیل عظیمی از کمکهای مردمی (حدود ۱۰ تا ۱۵ تریلی و ۳۰ الی ۳۵ نیسان آبی) از زلزله زدگان کرمانشاه گردآوری و در سیل گلستان به شهر آق قلا ارسال گردید. پس از آن کمکهای زیادی نیز توسط این ائتلاف به سمت مناطق سیل زده غرب کشور بویژه پل دختر نیز ارسال گردید.

ولی با توجه به نکاتی که در حوزه دسترسی به منابع مطرح گردید، واقعیت موجود بیانگر این نکته است که ویژگی های متعددی مثل انحصارطلبی نهادهای دولتی، امنیتی کردن فضای منطقه آسیب دیده و عدم اعتماد به نهادهای مدنی، تضاد منافع، کمبود اعتبارات، عدم توجه به پیشگیری و آمادگی پیش از بلایا، برخورد هیجانی و احساسی با پدیده، عدم توجه به زمینه های اجتماعی و فرهنگی و بسیاری از موارد دیگر بیش از همه باعث عملکرد انفعالی در سطح نهادهای دولتی مسئول در مواجهه با بحران و همچنین در نهادهای مدنی و خانوارهای آسیب دیده می گردد. بروز این نوع از کنش ها و عملکردهای انفعالی از جانب هر یک

از کنشگران به تدریج به نوعی عادتواره این کنشگران تبدیل شده و خود باعث تضعیف سرمایه نمادین آنها و در نتیجه ضعف دسترسی مجدد بر منابع و سرمایه‌ها می‌گردد.

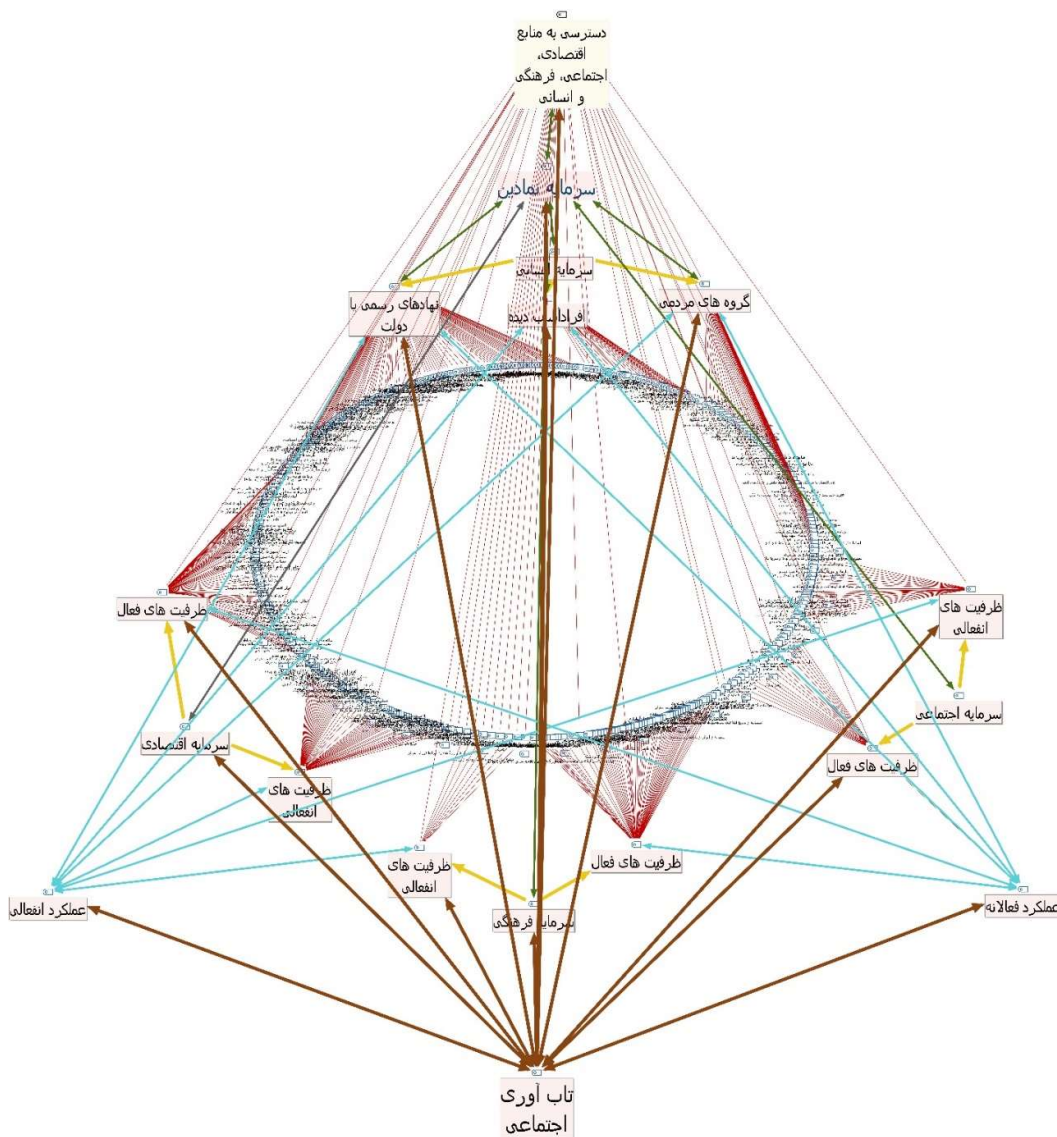

شکل ۴. نمودار عملکردهای فعالانه و انفعالی کنشگران

نتیجه‌گیری

در زمانه‌ای که جوامع مواجه با ریسکهای متعدد انسان ساخت و غیر انسان ساخت (طبیعی) مواجه هستند، مطالعه و بررسی تاب‌آوری در برابر شوکهای حاصل از این ریسکها و عوامل تاثیرگذار بر آنها از اهمیت قابل ملاحظه‌ای برخوردار است. خراسان شمالی بواسطه تاریخچه وقوع و مواجهه با مخاطرات و بلایای طبیعی متعددی را داشته است. لذا در این مطالعه تلاش شد تا بر اساس تجربه زیسته و دانش متخصصان دانشگاهی و سازمانهای مسئول الگویی از روابط عوامل تاثیرگذار بر تاب‌آوری اجتماعی احصاء گردد. دو نکته‌ای که در یافته‌های تحقیق مشهود بود عبارتند از اینکه: فرایند تکوین تاب‌آوری در اجتماع از یکسو فرایندی خطی نبوده و از سوی دیگر عاملان متعددی مثل خانوارها، نهادهای مدنی سنتی و مدرن و همچنین نهادها و سازمانهای دولتی نقش تعیین‌کننده‌ای ایفا می‌کنند.

آنچه که در مدل شکل ۵ نشان داده شده سعی دارد تا به رابطه دیالکتیکی بین عملکردهای کنشگران انسانی (در سطح خانوار، نهادهای مدنی، و سازمانهای دولتی) با محدودیتها و فرصتهای ناشی از دسترسی به سرمایه‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی تاکید کند. بر اساس دیدگاه بوردیو می‌توان نتیجه گرفت که در میدان مواجهه با بلایا عملکرد کنشگران بر اساس میزان و کیفیت دسترسی آنها به سرمایه‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی که در ارتباط با موقعیت یا سرمایه نمادین آنها می‌باشد، تعیین‌گشته و از هم متمایز می‌گردد. در مقابل این عملکرد نیز می‌تواند بر موقعیت اجتماعی و سرمایه نمادین و میزان دسترسی کنشگران بر منابع تاثیرگذار باشد. به عبارت دیگر، ظرفیتهای حاصل از دسترسی به منابع هم می‌تواند منجر به عملکرد انفعالی جهت سازگاری با شرایط گردد و هم می‌تواند منجر به عملکردهایی خلاقانه و فعال و یافتن راهکارها و گزینه‌هایی جدید برای پیشگیری، کاهش تلفات، مقابله و بازیابی سریع گردد.

شکل ۵. مدل چند سطحی تعامل ساختارها (دسترسی به سرمایه‌ها) با کنش عوامل (عملکرد)

منابع

۱. پرتوی، پروین؛ بهزادفر، مصطفی؛ شیرانی، زهرا (۱۳۹۵). طراحی شهری و تاب‌آوری اجتماعی: بررسی موردی محله جلفا اصفهان، نامه معماری و شهرسازی، دوره ۹، شماره ۱۷: ۹۹-۱۱۶. doi: 10.30480/aup.2016.323
۲. پیران، پرویز؛ اسدی، سعیده؛ دادگر، نیکو (۱۳۹۶). بررسی نقش تاب‌آوری اجتماعی در موفقیت فرایند بازسازی (مطالعه موردی: جوامع روستایی درب آستانه و باباچشم‌ان پس از زلزله سال ۱۳۸۵ دشت سیلاخور، استان لرستان)، فصلنامه مسکن و محیط روستا، دوره ۳۶، شماره ۱۵۷: ۸۷-۱۰۰.
۳. تلی، ای‌ال‌کارن، (۱۳۸۲) آسیب‌پذیری نواحی شهری در برابر بلایای طبیعی در کشورهای در حال توسعه، ترجمه وحید عسگری، فصلنامه رفاه اجتماعی، ۳(۱۱): ۴۹-۹۷.

۴. جعفریان، نغمه؛ حاتمی نژاد، حسین؛ مبهوت، محمد رضا (۱۳۹۶). ارزیابی تاب‌آوری اجتماعی و اقتصادی در برابر زلزله (نمونه موردی بجنورد)، امداد و نجات، دوره ۹، شماره ۱: ۱۵-۲۶.
  ۵. حاتمی نژاد، حسین؛ پوراحمد، احمد؛ کوشیار، زبردست (۱۳۹۹). سنجش میزان تاب‌آوری اجتماعی در منطقه ۹ کلان‌شهر تهران، مسکن و محیط روستا، دوره ۳۹، شماره ۱۷۱: ۴۹-۶۰.
  ۶. داداش پور، هاشم؛ عادل، زینب (۱۳۹۴). سنجش ظرفیت‌های تاب‌آوری در مجموعه شهر قزوین، مدیریت بحران، دوره ۴، شماره ۲: ۷۳-۸۴.
  ۷. درینی، ولی‌محمد؛ تابان، محمد؛ نامدار جویمی، احسان؛ ویسه، صید مهدی؛ احمدی زاده، علی رضا، (۱۳۹۵). نقش سرمایه‌نمادین مبتنی بر الگوی ایرانی - اسلامی در تحکیم خانواده اسلامی با تأکید بر سیره رضوی (مورد مطالعه، شهروندان شهر اصفهان)، فصلنامه فرهنگ رضوی، شماره ۱۵، ۴۶-۷.
  ۸. روستا، مجتبی؛ ابراهیم زاده، عیسی؛ ایستگلدی، مصطفی (۱۳۹۷). ارزیابی میزان تاب‌آوری اجتماعی شهری مورد شناسی شهر زاهدان، پژوهش و برنامه‌ریزی شهری، دوره ۹، شماره ۳۳: ۱۴-۱.
  ۹. ریتزر، جورج (۱۳۹۳). نظریه‌های جامعه‌شناسی در دوران معاصر، ترجمه محسن ثلاثی، چاپ نوزدهم، تهران، انتشارات علمی.
  ۱۰. سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی خراسان شمالی، (۱۳۹۵) گزارش مطالعات برنامه‌آمایش سرزمین خراسان شمالی (تحلیل وضعیت استان)، بجنورد.
  ۱۱. صالحی، اسماعیل؛ آقابابایی، محمد تقی؛ سرمدی، هاجر؛ فرزاد بهتاش، محمدرضا (۱۳۹۰) بررسی میزان تاب‌آوری محیطی با استفاده از مدل شبکه‌علیت، مجله محیط‌شناسی، سال سی و هفتم، شماره ۵۹: ۹۹-۱۱۲.
  ۱۲. عنبری، موسی (۱۳۹۳) جامعه‌شناسی فاجعه‌کند و کاوی علمی پیرامون حوادث و سوانح در ایران، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ دوم.
  ۱۳. فرزاد بهتاش، محمد رضا؛ کی نژاد، محمد علی؛ پیربابایی، محمد تقی؛ عسگری، علی (۱۳۹۲). ارزیابی و تحلیل ابعاد و مؤلفه‌های تاب‌آوری کلان‌شهر تبریز، دوره ۱۸، شماره ۳: ۳۳-۴۲.
  ۱۴. فکوهی، ناصر (۱۳۹۶). بورديو و میدان دانشگاهی کاربردهای اجتماعی دانش، جلد اول و جلد دوم، تهران، انتشارات پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی
  ۱۵. محبان، ابوالفضل؛ لطفی، صدیقه؛ جعفری، تیمور (۱۳۹۷) تاب‌آوری شهری در برابر زلزله (مطالعه موردی شهر بجنورد)، مازندران، انتشارات موسسه آموزش عالی هراز امل.
  ۱۶. محمد پور، احمد (۱۳۸۹). فراروش: بنیانهای فلسفی و عملی روش تحقیق ترکیبی در علوم اجتماعی و رفتاری، تهران، انتشارات جامعه‌شناسان، چاپ دوم.
  ۱۷. یعقوبی چوبری، علی؛ حمیدی بگه جان، حشمت‌الله؛ اسلامی، نسرين (۱۴۰۰). تجربه صمیمیت در موقعیت قرنطینگی (مورد مطالعه خانواده‌های استان گیلان)، مجله مطالعات اجتماعی ایران، دوره ۱۵، شماره ۳: ۱۰۱-۱۲۵.
18. Adger, W. N. (2000). Social and ecological resilience: Are they related? *Progress in Human Geography*, 24, 347-364.
  19. Aldunce, P., Beilin, R., Handmer, J., Howden, M., (2014). Framing disaster resilience: The implications of the diverse conceptualisations of bouncing back, *Disaster prevention and management*, Vol. 23, No. 3, pp: 252-270.
  20. Aslam Saja, A. M., Melissa, T., Ashantha, G., Ziyath, A. M. (2021). A critical review of social resilience properties and pathways in disaster management, *international journal of risk sciences*, 12, pp: 790-804
  21. Bodin, P., Wiman, B.L.B., (2004). Resilience and other stability concepts in ecology: notes on their origin, validity and usefulness, the *ESS Bulletin – Vol. 2, No. 2*, pp: 33-43.
  22. Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. In Richardson, J.E., editor, *Handbook of theory and research for the sociology of education*. Greenwood Press.
  23. Changseng, D., (2012). Resilience perspectives from different disciplines: psychological resilience perspective in *Early Discussion and Gap Analysis on Resilience: Building Resilience*

- Amongst Communities in Europe, emBRACE. Available at: [file:///C:/Users/NP/Downloads/emBRACE-D1-1_LitReview_040412_Final%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/NP/Downloads/emBRACE-D1-1_LitReview_040412_Final%20(1).pdf)
24. Fisheries research, 86, 216–227.
  25. Holling, C. S. (1973). Resilience and Stability of Ecological Systems. *Annual Review of Ecology and Systematics*, 4: 1-23.
  26. Keck, M., Sakdapolrak, P. (2013). What is social resilience? Lessons learned and ways forward. *Erdkunde*, 67 (1): 5–19. <https://doi.org/10.3112/erdkunde.2013.01.02>.
  27. Khalili, S., Harre, M., Morley, Ph. (2018). A temporal social resilience framework of communities to disasters in Australia, *geoenvironmental disasters*, 5, 23: 1-9.
  28. Kimhi, Sh., Shamai, M., (2004). Community resilience and the impact of stress: adult response to Israel's withdrawal from Lebanon, *Journal of community psychology*, Vol. 32, No. 4. pp: 439-451.
  29. Klein, R. J. T., Nicholls, R. J., & Thomalla, F. (2003). Resilience to natural hazards: How useful is this concept? *Environmental Hazards*, 5, pp: 35–45.
  30. Kwok, A. H., Doyle, E. E. H., Becker, J., Johnston, D., Paton, D. (2016). What is social resilience? Perspectives of disaster researchers, emergency management practitioners, and policymakers in New Zealand, *International Journal of Disaster Risk Reduction* 19: 197–211
  31. Kwok, A. H., Paton, D., Becker, J., Doyle, E. E. H., Johnston, D. (2018). A bottom-up approach to developing a neighborhood-based resilience measurement framework, *Disaster Prevention and Management: An International Journal*, <https://doi.org/10.1108/DPM-07-2017-0169>
  32. Maclean, K., Cuthill, M., Ross, H., (2014). Six attributes of social resilience, *Journal of Environmental Planning and Management* 57(1): 144–156.
  33. Maguire, B., & Hagan, P. (2007). Disasters and communities: Understanding social resilience. *The Australian Journal of Emergency Management*, 22(2), 16–20.
  34. Marshall, N.A., 2007. Can policy perception influence social resilience to policy change?
  35. Matyas, D. & Pelling, M. (2012). *Disaster Vulnerability and Resilience: Theory, Modelling and Prospective in the Government Office of Science, Foresight project 'Reducing Risks of Future Disasters: Priorities for Decision Makers.* Available at: <file:///C:/Users/NP/Downloads/DisasterVulnerabilityandResilienceTheoryModellingandProspective.pdf>
  36. Obrist, B. (2006). *Struggling for health in the city: An anthropological inquiry of health, vulnerability and resilience in Dar es Salaam, Tanzania.* Peter Lang.
  37. Obrist, B., Pfeiffer, C., & Henley, R. (2010). Multi-layered social resilience: A new approach in mitigation research. *Progress in Development Studies*, 10, 283–293.
  38. Paul Arbon Malinda Steenkamp Victoria Cornell Lynette Cusack Kristine Gebbie, (2016), "Measuring disaster resilience in communities and households", *International Journal of Disaster Resilience in the Built Environment*, Vol. 7 Iss. 2, pp: 201 – 215
  39. Seddighi, Hamed; seddighi, sadegh (2020). How much the Iranian government spent on disasters in the last 100 years? A critical policy analysis, *Cost effectiveness and resource allocation*, 18, (46). Doi: <https://doi.org/10.1186/s12962-020-00242-8>
  40. Teddlie, C., Tashakkori, A., (2009). *Foundation of mixed method research: integrating quantitative and qualitative techniques in the social and behavioral sciences*, first edition, London: Sage Publication.
  41. Timmerman, P. (1981). *Vulnerability, resilience and the collapse of society.* Toronto: Institute of Environmental Studies.
  42. Torry, W.I. (1979). *Intelligence, Resilience and Change in Complex Social Systems: Famine Administration in India.* *Mass Emergencies* 2: 71-85.
  43. UNDRR Centre for Research on the Epidemiology of Disasters (2023). *Disasters in Numbers 2022.* Available at: [file:///C:/Users/NP/Downloads/2022_EMDAT_report%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/NP/Downloads/2022_EMDAT_report%20(2).pdf)
  44. United Nations Office for Disaster Risk Reduction [UNISDR]. (2017). *UNISDR strategic framework 2016-2021.* Available at: https://www.preventionweb.net/files/51557_strategicframework.pdf
  45. *World Disasters Report (2022). Trust, Equity and Local Action - Lessons from the COVID-19 pandemic to avert the next global crisis.* Available at: file:///C:/Users/NP/Downloads/2022_IFRC-WDR_EN.pdf